

bilimname 48, 2022/2, 27-67

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 17.05.2022, Kabul Tarihi: 13.10.2022, Yayın Tarihi: 31.10.2022

doi: 10.28949/bilimname.1117907

ORYANTALİST WILLIAM MONTGOMERY WATT'IN KADERLE İLGİLİ HADİSLERE YAKLAŞIMINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

 Recep ERTUĞAY^a

Öz

William Montgomery Watt, (1909-2006) ülkemizde ilahiyat alanında farklı anabilim dallarında akademik çalışmaya konu edinilmiş müsteşriklerden birisidir. Yazar, “İslâm’ın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader” olarak tercüme edilen “Free Will and Pre-Destination in Early İslâm” adlı, doktora çalışmasında İslâm’ın kader inancını ele almış, kanaatini âyetler ve hadislere getirdiği yorumlarla desteklemek istemiştir. Söz konusu çalışmada hadislere âyetler arasında tenakuz olduğunu iddia etmiş, âyetlerde irade özgürlüğü vurgusunun varlığını kabul ederken hadisleri Fatalistik/Cebriyyeci olarak sunmak istemiştir. Ayrıca hadislerin uydurma olduğunu ileri sürmüştür. Konuyla ilgili âyet ve hadislere bütüncül bakabilmiş midir? Cebir ifade eden âyetler varken âyetleri değil de neden hadisleri hedef almıştır? Kader kavramı hür iradeyi de içinde barındırırken çalışmasına “Hür İrade ve Kader” adlandırmasını tercih ederek iradeyi kaderin dışında göstermek mi istemiştir? Yoksa İslâm’ın “kader” inancını doğru kavrayamamış mıdır? Watt’ın çalışmasında hakikatle uyuşmayan yorumların yer aldığı görülmektedir. Kur’ân ile hadisin çeliştiğini, çelişkiler üzerine geniş çaplı bir inceleme yapılırsa ciltler dolusu bilgiye ulaşılabileceğini, Kur’ân ile Hadisin Müslümanlar arasında birbirine zıt iki büyük akımın oluşmasına neden olduğunu, hadislerin Kur’ân’a yabancı materyaller içerdiğini iddia etmiştir. Bu çalışmada âyetler ışığında İslâm düşünce ekollerinin değerlendirmeleri de dikkate alınarak hadislerin Fatalist/Cebriyyeci bir içerik taşıyıp taşımadığı incelenecek, hadislerin kaynak tespiti yapılacak ve yukarıda belirtilen sorulara/sorunlara/iddialara açıklık getirilmeye cevap verilmeye çalışılacaktır. Bunun yanında Motgomery Watt’ın eserine aldığı hadisler ve hadislere ilgili değerlendirmeleri tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Hadis, Watt, İrade, Kader, Fatalizm.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, recepertugay@hotmail.com

نظرة انتقادية في منهج المصمم ويليام مونتغمري وات للأحاديث حول القدر

ملخص

ويليام مونتغمري وات (1909-2006) هو أحد المستشرقين الذين خضعوا للدراسات الأكاديمية في أقسام مختلفة في مجال اللاهوت في بلادنا. تناول المؤلف في دراسة الدكتوراه بعنوان "الإرادة الحرة والوجهة المسبقة في الإسلام المبكر" والمتريجة بـ "الإرادة الحرة والوجهة الأولى في الإسلام المبكر"، الإيمان بالقدر في الإسلام وأراد أن يدعم رأيه بالتفسيرات. أتى بآيات وأحاديث. ادعى في الدراسة المذكورة أن هناك تعارض بين الأحاديث والآيات، وبينما كان يقبل وجود التأكيد على حرية الإرادة في الآيات، فقد أراد تقديم الأحاديث على أنها قدرية / قسرية. كما ادعى أن الأحاديث مفبركة. هل استطاع أن ينظر إلى الآيات والأحاديث حول الموضوع بشكل كلي؟ بينما توجد آيات معبرة عن الجبر، فلماذا استهدف الأحاديث وليس الآيات؟ في حين أن مفهوم القدر يتضمن الإرادة الحرة، فهل يفضل تسمية عمله "الإرادة الحرة والمصير" ويريد إظهار الإرادة خارج المصير؟ أم أنه لم يستوعب إيمان الإسلام بـ «القدر» بشكل صحيح؟

الكلمات المفتاحية: الحديث، وات، الإرادة، القدر

CRITICAL OVERVIEW OF WILLIAM MONTGOMERY WATT'S APPROACH TO HADITHES RELATED TO FATE

W. Montgomery Watt is one of the orientalists whose works have been translated into Turkish and have been the subject of academic studies in different departments. W. Montgomery Watt, in his doctoral study titled "Free Will and Pre-Destination in Early Islam" dealt with the belief in fate in Islam and wanted to support his opinion with the interpretations he brought to verses and hadiths. In the aforementioned study, he claimed that there is a conflict between the hadiths and the verses, while accepting the existence of the emphasis on freedom of will in the verses, he wanted to present the hadiths as fatalistic/forced. She claimed that there was a contradiction between the verses and hadiths, so that there were two opposite currents.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Oryantalizm, din, dil, bilim, düşünce, sanat, tarih gibi alanlarda Doğu hakkında değer yargıları üreten Batı kaynaklı kurumsal faaliyetler olarak tanımlanmakta, bu faaliyetleri yürütenler de oryantalist olarak isimlendirilmektedir. "Doğu" ile Müslümanların yaşadığı coğrafya zikredilerek İslâm ve Müslümanlar kastedilmektedir. Oryantalizmin gelişmesinin temelinde araştırma merakı da olmakla birlikte temel saikin, Müslümanları tanıma ve İslâm'ı karalama arzusu olduğu söylenebilir. Bunun için de İslâm coğrafyasını yakından tanımak üzere Müslüman ülkelere eğitim

için özel elmanlar gönderilmiş, arkasından Batı üniversitelerinde İslâm kaynakları üzerinde değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır (Kardaş vd., 2004, s. 3/ 2184; Bulut, 2007, s.33/ 428; Serinsu vd., 2008, s. 67; Ertuğay, 2017, s. 10-12).

W. Montgomery Watt da misyonerlik faaliyetlerinin yeni bir üslûpla ele alınmasını savunan bir müsteşrik olarak dikkatleri çekmektedir. Kısaca tanımak gerekirse, Watt (1909-2006) İskoçya'da dünyaya gelmiştir. Babası Presbiteryen kilisesi başkanı Andrew Watt'tır. Edinburg, Oxford ve Jeana üniversitelerinde Felsefe alanında eğitimlerini sürdürmüş daha sonra İslâm üzerine çalışmalara yönelmiştir. Anglikan, Episcopal kiliselerinde papazlık, Kudüs Piskoposu'na danışmanlık, Edinburg üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı kürsüsünde hocalık yapmıştır. Toronto, Paris, Georgetown, Aberdeen ve Washington üniversitelerinde dersler vermiştir. 1976'da yapılan "I. Sîret Kongresi" ve 1985'de düzenlenen "I. Din Bilimleri Kongresi" vesilesi ile Türkiye'ye geldiği de anlaşılmaktadır (Ertuğay, 2017, s. 13-20). İslâm üzerine 20 kadar kitabı ve 40 civarında da makalesi bulunan Watt'ın ilahiyat alanında farklı anabilim dallarında 6 ayrı yüksek lisans tezine ve 15 civarında da makaleye konu edinildiği gözlenmektedir (Yüksek Öğretim Kurulu, YÖK, 2022; İslami Araştırmalar Merkezi İSAM, 2022). Çalışmalarından birisi de "Free Will and Pre-Destination in Early İslâm" adını taşımaktadır. Çalışma bir doktora tezi olup, Arif AYTEKİN tarafından "İslâm'ın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader" adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

Watt, doktora çalışmasına kısa bir değerlendirme ve yararlandığı kaynakların tanıtımı ile giriş yapmıştır. İkinci bölüme kaderle ilgili âyetleri vererek başlamış, daha sonra konuyu hadislerle değerlendirmeye geçmiş, sonraki bölümlerde de İslâm düşünce ekollerinin görüşlerini ele almaya çalışmıştır. Hadislerde vurgulanan kader anlayışının, insana özgürlük tanımayan bir yapıda olduğunu hissettirmek için cebir olarak yorumlanabilecek haberlere özellikle yer vermiştir. Ona göre İslâm düşüncesinde tam anlamıyla hür irâde asla mevcut değildir. Hadisler, cebri düşüncüyü teşvik etmektedir. Kur'ân ile hadis muaraza halindedir, bu konu araştırılsa ciltler dolusu malzemeye ulaşılır, Kur'ân ile Hadis iki büyük zıt eğilime neden olmuştur ve hadisler, Kur'ân'a yabancı materyaller içermektedir (Watt, 1944, s. 37). Watt, cebir anlamı yüklediği hadislerden örnekler vererek savını temellendirmeye çalışmaktadır. Bu makalede ilgili hadisler kaynaklardan tespit edilerek Watt'ın iddiaları değerlendirilecektir.

A. W. Montgomery Watt'ın Eserine Aldığı Hadisler

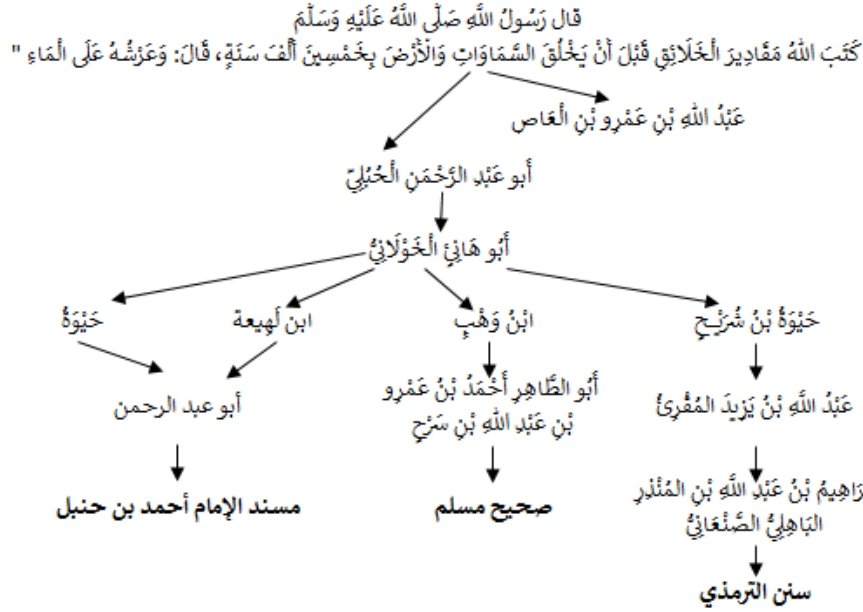
Watt, çalışmasının girişini "I. Kur'ân", "II. Hadis", "III. Kur'ân ve Hadis

Arasındaki Tezat” başlıkları ile şekillendirmiştir. “II. Hadis” temel başlığı altında “İlâhî Hükümler-Kalem”, “Melek Tarafından Yazılan Şeyler”, “Esas Olan Son Ameldir”, “Başına Gelen Şeylerin Senden Savuşması Mümkün Değil”, “Hz. Âdem ve Hz. Mûsâ” alt başlıkları ile “III. Kur’ân ve Hadis Arasındaki Tezat” başlığı altında toplam 11 hadis yer almaktadır (Watt, 1944, s. 27-44). Çalışmada hadislerin senedleri zikredilmemiş ve bazı metinler kesilerek kısmen verilmiştir. Hadisler, Watt’ın çalışmasında yer aldığı sıralama esas alınarak numaralandırılacak ve bu sıralamaya göre incelenecektir. Ayrıca Watt’ın hadisleri kısmen verdiğinin anlaşılması açısından eserinde yer aldığı şekliyle metinlerin İngilizce tercümelerine de yer verilecektir.

1. Hadis-1

“God wrote down the decrees regarding the created world fifty thousand years before He created the heavens and the earth” (Watt, 1944, s. 20).

“Allah mahlûkatın mekadirini göklerle yeri yaratmazdan elli bin sene önce yazdı” (Müslim, “kader “, 16). Hadisin metni ve sened ağı aşağıdaki gibidir.

Hadis, Müslim, Tirmizî ve İbn Hanbel'de geçmektedir. Watt kaynak olarak *Sahîh-i Müslim'i* vermiştir. Abdullah b. Amr b. el-Âs tarikiyle Hz. Peygamber'den (sav) aktarılan hadisin Ahmed b. Hanbel'de mürsel olarak rivâyet edildiği görülmektedir. Müslim ve Ahmed b. Hanbel'de “ وكان وَعَرَّشُهُ عَلَى ”

الماء / "Onun arşı su üzerindeyken. " cümlesi de bulunmaktadır. Watt, hadisin bu kısmını vermemiştir. Ayrıca Müslim rivâyetinde bulunan "كُتِبَ" / "yazdı" fiili yerine Tirmizî ve İbn Hanbel'de "قَدَرَ" / "takdir etti" fiili yer almaktadır (Müslim, "Kader ", 16; Tirmizî, "Kader ", 17; İbn Hanbel, 2001, 6/152).

2. Hadis-2

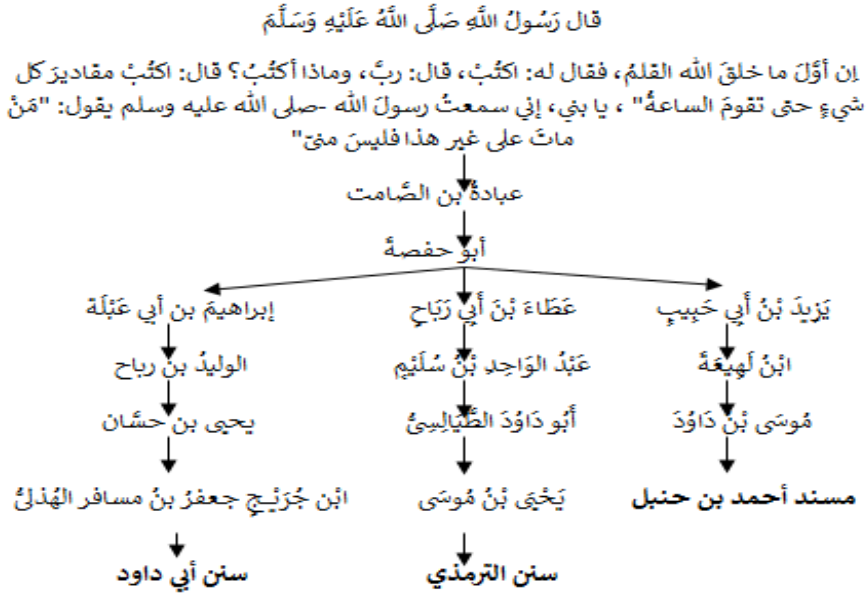
"I heard the Apostle of God say (Ubâde b. al-Samit is reported to have said): The first thing God created was the Pen. He said to it: Write. It asked: Lord, what shall I write? He answered: Write the destinies of all things till the advent of the Hour. My son, I heard the Prophet of God say: Whoso dieth with a belief differing from this, he belongeth not to meet" (Watt, 1944, 37).

"Ben Allah Rasûlünün şöyle dediğini duydum. Allah'ın en evvel yarattığı şey kalemdi. Ona, 'Yaz!' dedi. Kalem; 'Ey Rabbim! Ne yazacağım.' diye sordu. Allah, 'Kiyamete kadar olacak şeylerin kaderlerini yaz' diye cevap verdi. Allah Rasûlünün şöyle dediğini duydum. 'Bu inanç dışında bir inançla ölen kimse benden değildir.'" (Tirmizî, "Kader", 17; Ebû Dâvûd, "Kader", 17; İbn Hanbel, 37/381).

Watt, hadise "Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. " kısmı ile başlamış bu cümlelerin öncesinde bulunan " يا بُنَيَّ إِنَّكَ لَنْ تَجِدَ طَعْمَ حَقِيقَةِ الْإِيمَانِ حَتَّى تَعْلَمَ أَنَّ مَا أَصَابَكَ لَمْ يَكُنْ لِيُضِيبِكَ وَمَا أَخْطَاكَ لَمْ يَكُنْ لِيُصِيبَكَ / "Ey oğulcuğum! Kaderinde sana isabet eden şeyin sana ulaşmaktan şaşmayacağını, kaderinde sana isabet etmeyen şeyin de sana erişemeyeceğini iyice bilmedikçe hakiki imânın tadını bulamazsın." kısmını almamıştır (Ebû Dâvûd, "Kader", 17).

Bu hadis Tirmizî'de bir tarikten "اَكْتُبِ الْقَدَرَ مَا كَانَ وَمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى الْأَبَدِ" / "Sonsuza kadar olacak şeylerin kaderini yaz" cümlesi ile diğer bir tarikten ise يَا بُنَيَّ، اتَّقِ اللَّهَ، وَاعْلَمْ أَنَّكَ لَنْ تَنْتَفِيَ اللَّهَ حَتَّى تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ كُلِّهِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ، فَإِنَّ مَثَّ عَلَى غَيْرِ هَذَا دَخَلَتْ النَّارُ، إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْقَلَمَ، فَقَالَ: اكْتُبْ، فَقَالَ: مَا أَكْتُبُ؟ قَالَ: اَكْتُبِ الْقَدَرَ مَا كَانَ وَمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى الْأَبَدِ "Ey oğulcuğum! Allah'a karşı devamlı sorumluluk bilinci içerisinde ol. Allah'ın (azabın)dan sakın ve bil ki, Allah'a ve hayrıyla-şerriyle bir bütün olarak kadere iman etmedikçe Allah(ın azabın)dan sakınmış olmazsın. Bunun dışında bir inanç üzere ölürsen Cehenneme girersin çünkü ben Rasûlullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu işittim: Allah kalemi yarattı ve yaz buyurdu. Kalem; ne yazayım dedi? Allah da kaderi, olmuş ve sonsuza kadar olacak şeylerin kaderini yaz buyurdu" cümlesi yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel'de ise kalemin "Ne yazayım?" sorusuna cevap olarak "اَكْتُبِ الْقَدَرَ مَا كَانَ" / "Ne yazayım?" sorusuna cevap olarak " ما فَكُتِبَ مَا "

”يَكُونُ وَمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى أَنْ تَقُومَ السَّاعَةُ“ / “Kaderi. (Rasûlullah dediki) sonra kalem olan şeyleri ve kıyamete kadar olacak şeyleri yazdı.” Cümlesi yer almaktadır (Tirmizî, “Kader”, 16.). *Kütüb-i Tis’a* kapsamında yaptığımız incelemede üç ayrı tarikine rastladığımız hadisin metninde bazı farklılıklar olmakla birlikte temel vurgunun aynı olduğu görülmektedir. Ebû Dâvûd metninde ilaveten “مَنْ مَاتَ عَلَى غَيْرِ هَذَا فَلَيْسَ مِنِّي” “*Bunun dışında bir inanç üzere ölen benden değildir.*” cümlesi geçmektedir. Watt, tam olmamakla birlikte Ebû Dâvud’un tahrîc ettiği metni eserine almıştır. İlgili metin ve hadisin sened ağı aşağıdaki gibidir.

3. Hadis-3

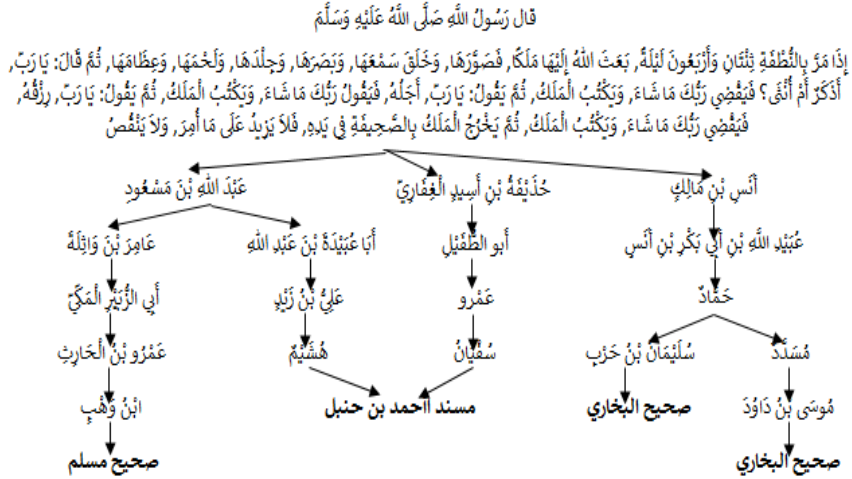
“When the embryo has passed two and forty days in the womb God sends an angel, who gives it a form and creates his hearing, sight, skin, flesh and bones. This having been done, the angel asks: O Lord, shall this be male or female? Then the Lord decrees what He pleaseth, and angel writes it down. Then he asks: O Lord, what shall be his term? Then the Lord will say what He pleaseth, and the angel writes it down. Thereupon the latter will go away with the scroll in his hand and nothing will be added to or subtracted from the decree” (Watt, 1944, 21).

“Nutfenin üzerinden kırk iki gece geçti mi, Allah ona bir melek gönderir. Melek ona sûret verir; kulağını, gözünü, cildini, etini ve kemiklerini yaratır. Sonra: Ey Rabbim! Erkek mi olacak, dişi mi? diye sorar. Rabbin dilediğini

hükmeder; Melek de yazar. Sonra: Ey Rabbim! Eceli ne olacak? der. Rabbin dilediğini söyler. Melek yine yazar. Sonra melek: Sahîfe elinde olduğu halde çıkar, emrolunduğunun üzerine bir ekleme veya eksiltme yapmaz.”

Watt, hadisin Müslim tahririni almış fakat baş tarafında yer alan; “Abdullah b. Mes'ûd'u şöyle derken işitmiş: Şaki, annesinin karnında şakî olandır. Saîd ise başkasından ibret alandır. Ardından Âmir, Resûlullah ahabından Huzeyfe b. Esîd el-Gıfârî denilen bir zata gelerek bunu İbn Mes'ûd'un sözü olmak üzere ona rivâyet etmiş. Huzeyfe: Bir adam amelsiz nasıl şakî olabilir? demiş. Bu zât ona: “Sen buna şaşıyor musun? Gerçekten ben Resûlullah'ın şöyle dediğini işittim...” kısmını kitabına almamıştır. Hadis, Buhârî ve Ahmed b. Hanbel tarafından da tahrîr edilmiştir. Müslim'den farklı olarak ceninin gelişimi ile ilgili “cildini, etini kemiklerini yaratır” kısmı nutfe/ “نُطْفَةٌ”, alaka/ “عَلَقَةٌ”, mudğa/ “مُضْغَةٌ”, merhaleleri olarak nakledilmiştir.

Meleğin, Müslim'deki rivâyette yer alan sorularına ilaveten Buhârî'de “أَشَقِيٌّ أَمْ” “أَقْصِرُ أَمْ طَوِيلٌ”, “أَنَا قِصٌّ أَمْ زَائِدٌ”, “سَعِيدٌ”, “bedbaht mı bahtiyar mı?; İbn Hanbel'de de “أَنَا قِصٌّ أَمْ زَائِدٌ”, “uzun mu kısa mı? Eksik mi tam mı olacak?” soruları da geçmektedir. Hadisin, aynı içerikte bazı farklılıklar taşıyan lafızları, *Kütüb-i Tis'a*'da Abdullah b. Mes'ûd ve Enes b. Mâlik tarikinden *Sahîh-i Buhârî*'de 2, *Sahîh-i Müslim*'de 1 ve *Ahmed b. Hanbel*'de 1, olmak üzere toplam 4 ayrı senedle bize ulaşmıştır. Müttefekun aleyh bir hadistir (İbn. Hanbel, 3/482; (Buhârî, 1419) “Hayz”, 17, “Kader”, 1; Müslim; “Kader”, 1). Hadisin sened ağı ve metni 'aşağıdaki gibidir.

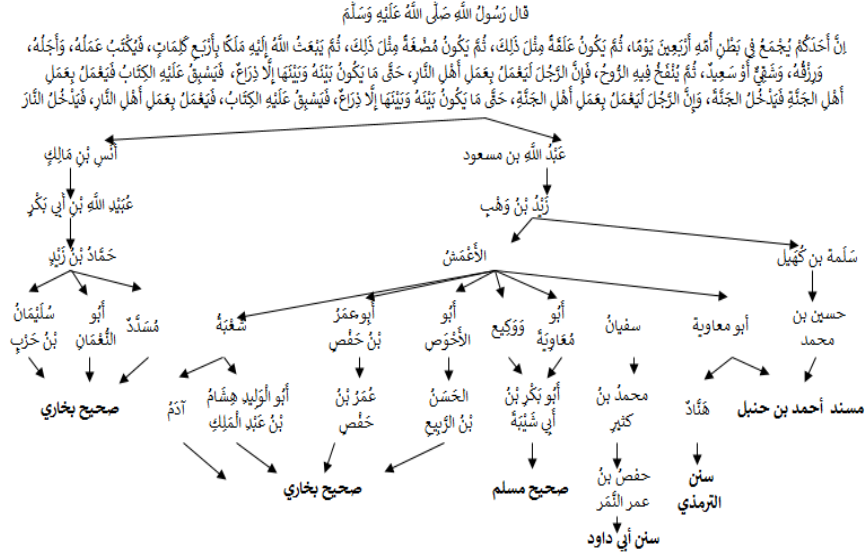
4. Hadis-4

“The Prophet said: Verily, one of you is gathered together in his mother's womb forty days, then he is a clot of blood the same time, then an angel is sent

to him and four things are ordained: his sustenance, his term, whether he is to be miserable or happy, (and his work)” (Watt, 1944, 21).

“Şüphesiz sizden birisinin teşekkülâtı annesinin karnında kırk günde toplanır. Sonra orada o kadar bir müddet pıhtı olur. Sonra orada o kadar müddet bir parça et haline gelir. Sonra melek gönderilir ve meleğe dört kelime emrolunur. Rızkını, ecelini, şakî yahut saîd olacağını (amelini) yazması” (Watt, 1996, 28).

Watt hadisin tam metnini kitabına almamıştır. Hadisin devamı şu şekildedir: “...Allah'a yemin ederim ki, sizlerden biriniz yâhud bir adam ateş ehlinin ameliyle amel etmeye devam eder, nihâyet kendisiyle cehennem arasında bir kulaç yâhud bir zira'dan başka mesafe kalmaz. Bu sırada yazı, o kişinin önüne geçer. Bu defa o kimse cennet ehlinin ameliyle amel etmeye devam eder ve cennete girer. Ve yine bir kimse cennet ehlinin ameliyle amel eder, nihâyet kendisiyle cennet arasında bir zira' yâhud iki zirâ'dan başka mesafe kalmaz. Bu sırada yazı onun önüne geçer. Bu defa da o kimse ateş ehlinin ameliyle amel eder ve ateşe girer”. Râvî, Âdem İbn Ebî İyâs: “Ancak bir zira’” demiştir. Hadisin, *Buhârî*'de 7, *Müslim*'de 1, *Ebû Dâvûd*'da 1, *Tirmizî*'de 1 ve *Ahmed b. Hanbel*'de 1, olmak üzere *Kütüb-i Tis'a* eserleri içerisinde toplamda 12 ayrı tarihten bize ulaştığı görülmektedir (*Buhârî*, “Ehâdîsü'l-Enbiyâ”, 1, “Kader”, 1, “Tevhîd”, 28, “Bedü'l-Halk”, 6; *Müslim*, “Edeb”, 2; *Ebû Dâvûd*, “Kader”, 17, “Sünnet”, 17; *Tirmizî*, “kader”, 4; *İbn Hanbel*, 1991, 3/517; 4/90; 23/413). Hadisin sened ağı metni aşağıda yer almaktadır.

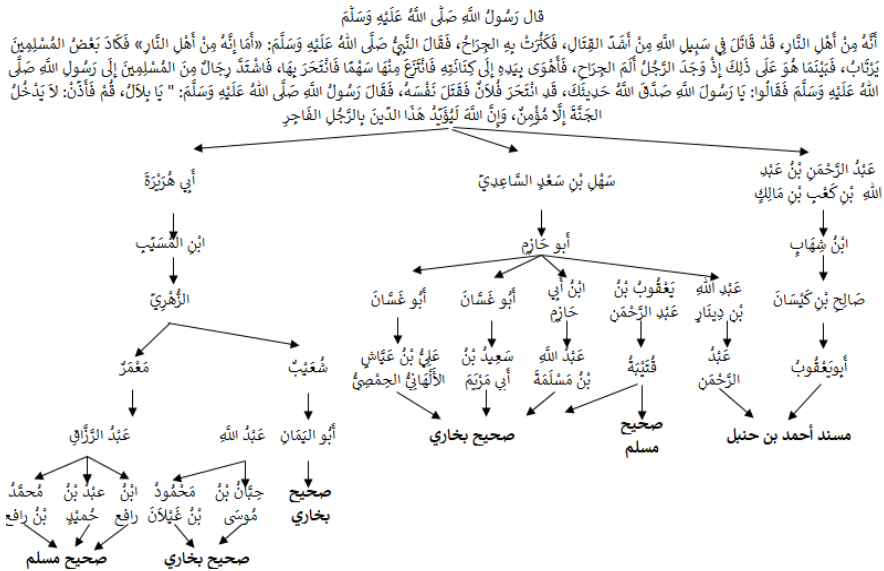

5. Hadis-5

"The Prophet said of so-and-so that he belonged to the people of Hell. Some of his followers disbelieved, since the man was fighting in the thickest of the battle and covered with wounds. But at length the man could bear the pain no longer and took his spear and put an end to his own life. Prophet said: No one enters paradise except a believer." (Watt, 1944, 21)

"Hz. Peygamber filan kimsenin cehennem ehlinde olduğunu söyledi. Ashabından bazıları buna inanmadılar, çünkü o adam harbin en şiddetli yerinde savaşıyordu ve her tarafı yaralar içindeydi. Fakat bu kişi nihâyet acıya artık dayanamayıp mızrağını alır ve kendisini öldürür. Peygamber herkes ancak mümin olarak cennete girer demiştir."

Watt, hadisin tam metnini vermemiştir. Verilen metin öncesinde şu kısım yer almaktadır: "Rasûlullah'ın maiyetinde Hayber'de hazır bulduk. Rasûlullah beraberinde bulunanlardan olup Müslüman olduğunu iddia etmekte olan bir adam için: 'Bu, cehennem ehliendir' buyurdu. Savaş zamanı gelince, bu adam çok iyi savaştı, birçok yerinden yara aldı ve sonunda yaralar onu harekete gücü yetmez kılıp yerinde mihladı. Akabinde Peygamber'in sahabilerden bir adam geldi de: Ey Allah'ın elçisi! Senin ateş ehli olduğunu söylediğin o adam hakkında düşüncen nedir? O zât Allah yolunda en çetin nev'inden savaş yaptı ve pek çok yaralar aldı dedi. Bunun üzerine Peygamber: "Yâ Bilâl! Kalk insanlara şu hakîkati duyur: Cennete mü'min olandan başkası giremez ve muhakkak ki Allah bu İslâm dinini isterse fâcir kişi ile de te'yîd edecektir!" Kütüb-i Tis'a kapsamında yaptığımız incelemede hadisin

6, *Müslim*'de 4, *Ahmed b. Hanbel*'de 2, olmak üzere 12 ayrı tariki tespit edilmiştir. (Buhârî, “Cihâd”, 84; Ahmed b. Hanbel, 8/163, 8/164, 13/453, 28/453) Hadisin sened ağı ve metni aşağıda yer almaktadır.

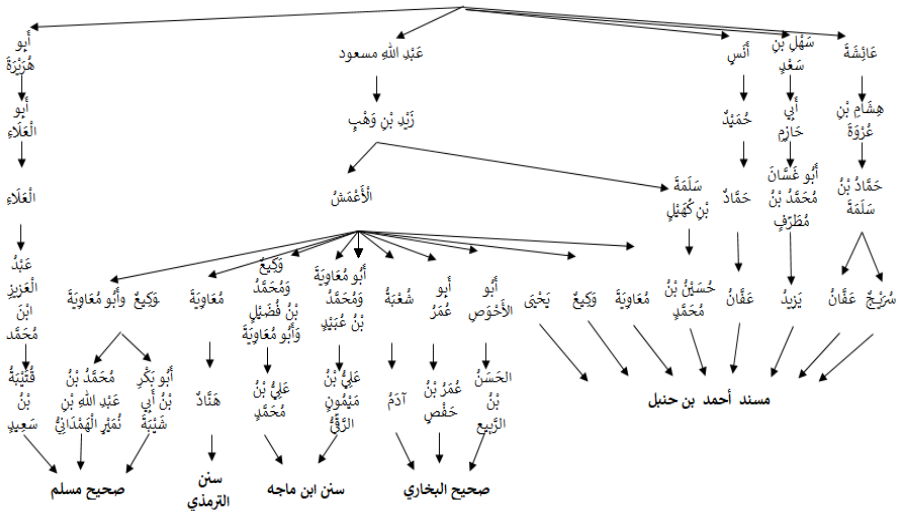
6. Hadis-6

(The Prophet Said :) “Aman may perform the works of the dwellers in Paradise for a long time, yet his work may receive finally the stamp of the dwellers in Hell. Likewise, a man may perform the Works of the dwellers in Hell for a long time, yet his work may finally receive the stamp of that of the dwellers in Paradise.... The Works are judged only by the final ones” (Watt, 1944, 21)

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Gerçekten bir kimse uzun zaman cennetliklerin amelini işler, sonra ameli cehennemliklerin ameliyle sonlandırılır. Bir kimse de uzun zaman cehennemliklerin amelini işler. Sonra ameli cennetliklerin ameliyle sonlandırılır.” (Watt, 1996, 28). Watt, bu hadise *Sahihayn*'dan dipnot vermiştir. Metin *Müslim*'den alınmış, “Ameller ancak sonuncusuna göre hükme bağlanır” kısmı ise *Buhârî*'de yer alan uzunca bir hadisin son cümlesidir (Buhârî, “Kader”, 5, “Meğâzî”, 39, “Rikâk”, 32, “Cihâd”, 75, 180, “Meğâzî”, 39, “Kader”, 5; Müslim, “İmân”, 111, 112,). Watt'ın hadisin ilk bölümünü “Melek Tarafından Yazılan Şeyler”, aynı hadisin ikinci bölümünü de “Esas Olan Son Ameldir.” başlığı altına verdiği görülmektedir. Hadis, *Sahîh-i Buhârî*'de 3, *Müslim*'de 3, *İbn Mâce*'de 2, *Tirmizî*'de 1 ve *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*'de 8, olmak üzere *Kütbi Tis'a*'da birçok senedle yer almıştır. (Buhârî, “Bedü'l-Halk”, “Kader”, 1, 111, “Enbiya”, 1; Müslim, “Kader”, 1, 11; İbn Mâce, “Sünnet”, 10; Tirmizî, “Kader”, 4; İbn. Hanbel, 6/125; 7/69; 21/259,

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم

إن الرجل يُفعل الظَّوِيلَ بعقل أهل الجنَّة، ثُمَّ يُخْتَمَ لَهُ عَمَلُهُ بعقل أهل النَّار، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيُفعل الظَّوِيلَ بعقل أهل النَّار، ثُمَّ يُخْتَمَ لَهُ عَمَلُهُ بعقل أهل الجنَّة

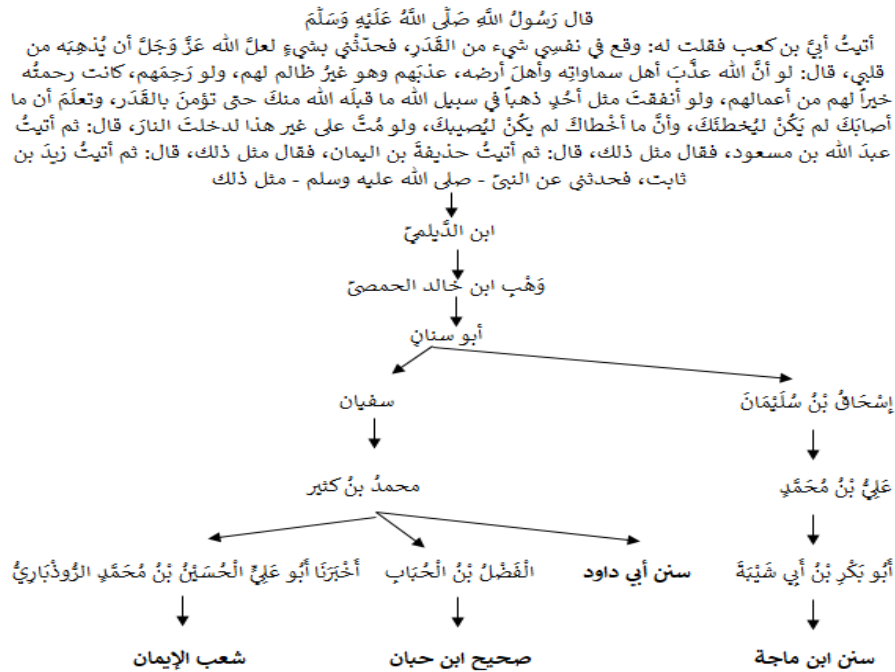

41/279;). Hadisin Müslim lafzı ile metni ve sened ağı aşağıda verilmiştir.

7. Hadis-7

"(Ibn al-Dailamî said :) "I visited Ubaiy b. Ka'b and said to him: Doubts concerning Predestination have arisen in my heart. Possibly God Will make them to vanish if you communicate to me a tradition on this subject. He answered: If God should punish the inhabitants of His heavens and His earth. He would not thereby do injustice. And if you should spend in the path of God an amount larger than mount Uhûd, He would not accept it from you unless you believe in the decree and acknowledge that misses you could not possibly have reached you. And if you should die in a different conviction, you would go to Hell... Then I went to 'Abdullah b. Mes'ûd and heard the same from him and likewise from Hudhaifa b. al-Yamen. Then I went to Zaid b. Thabit, who communicated to me a similar tradition on the authority of the Prophet." (Watt, 1944, s. 22)

"İbn Deylemî'den (rivâyet edilmiştir): Ubeyy b. Ka'b'ı ziyaret ettim ve ona şöyle söyledim. Kalbime kaderle ilgili şüpheler doğmakta. Bu konuda bir hadis zikrederseniz Allâhü Teâlâ muhtemelen bunları kalbimden siler. O ise şu cevabı verdi. "Eğer Allah göklerinde ve yerlerinde bulunan halka azâb etseydi onlara zulmetmiş sayılmazdı. Eğer sen Allah yolunda Uhûd dağından daha fazlasını harcasan sana isabet eden şeyin sana erişeceğini, sana isabet etmeyen şeyin de

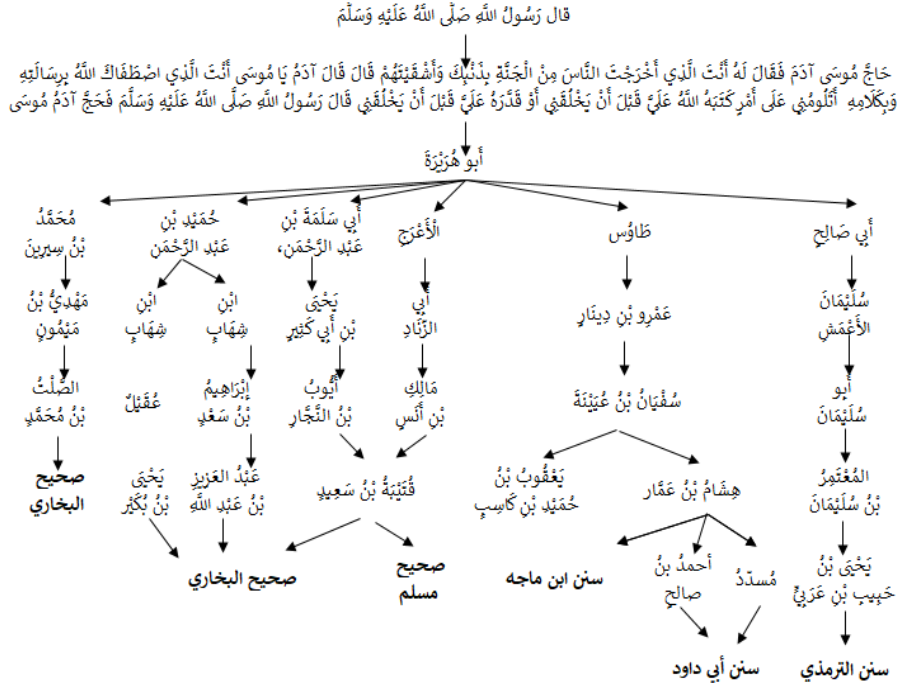
sana erişemeyeceğini bir kader olarak inanıp bilmedikçe, Allah bunu senden kabul etmez. Eğer bundan başka bir inanç üzerinde ölürsen cehenneme girersin” dedi. Sonra Abdullah b. Mes’ud’un yanına vardım. O da (bana) buna benzer sözler söyledi. Sonra Huzeyfe b. el-Yeman’dan dinledim. Sonra yine aynı hadisi Hz. Peygamber’e isnad ederek rivâyet eden Zeyd b. Sabit’e gittim (Watt, 1996, s. 22). Hadisin metin ve sened ağı aşağıdaki gibidir.

Watt tarafından metnin tam olarak verildiği anlaşılmaktadır. Hadis, *Ebû Dâvûd* ve *İbni Mâce*’de yer almaktadır. Farklı senedlerine ulaşabilmek amacıyla metin, *Kütüb-i Tis’a* dışında da taranmıştır. *Sahîh-i İbn Hıbbân*, *Şu’bu’l-îmân*, *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve *Sünen-i İbn Mâce*’de dört ayrı tarikten rivâyet edildiği görülmektedir (İbn Mâce, ‘Sünnet’, 10; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 17; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 35/465, 486, 511, 37/378; Beyhakî, 2003, 1/353).

8. Hadis-8

“Moses accused Adam, as our father, of being the cause of our expulsion from Paradise. Adam replied that he had not had the favours Moses had would Moses blame him for what God had fore-ordained (gaddara) for him before he was created? So Adam prevailed” (Watt, 1944, s. 22).

“Hz. Mûsâ, babamız olan Hz. Âdem’i babamız, bizim cennetten

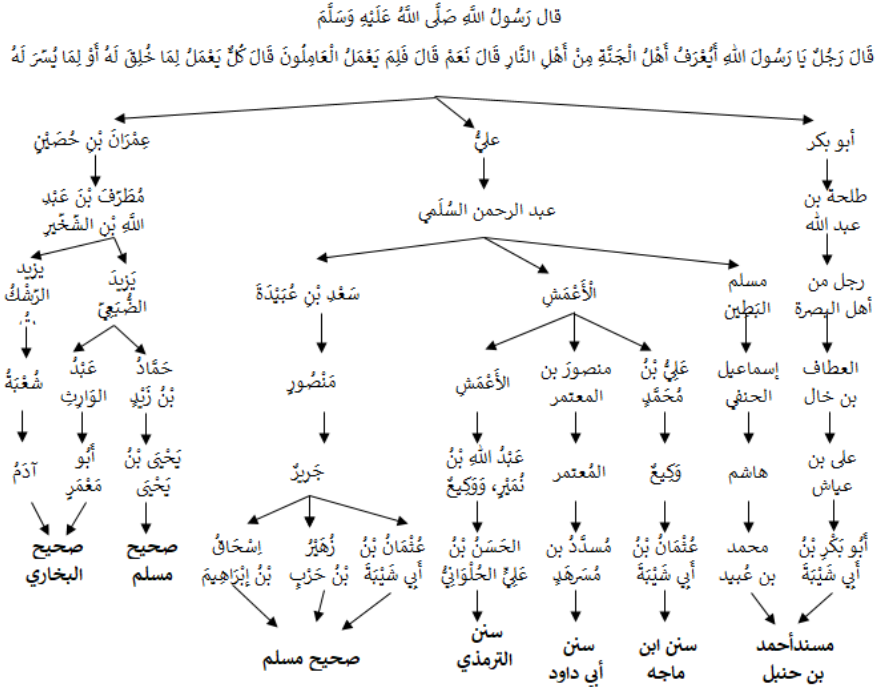
kovulmamıza sebep olduğu için suçladı. Hz. Âdem ise Hz Mûsâ'nın sahip olduğu nimetlere sahip olmadığı, şeklinde cevap verdi. Hz. Mûsâ; Hz. Âdem daha yaratılmadan Allah'ın onun hakkında takdir etmiş olduğu şeyden kendisini ayıplamış mı olacaktı? Böylece Hz. Âdem galip geldi (Watt, 1944, s. 29).

Watt tarafından metin özetlenerek aktarılmış ve birebir tercüme edilmemiştir. Hadisin, *Buhârî*, *Müslim*, *İbn Mâce*, *Tirmizî*, *Ebû Dâvûd* ve *Ahmed b. Hanbel*'de 9 ayrı senedle yer aldığı ve müttefekun aleyh bir metin olduğu görülmektedir. (*Buhârî*, "Kader", 2, 11, "Tefsîr", 212, 298; "Tevhîd", 53, "Enbiyâ" 29; *Müslim*, "Kader", 9, 15; *İbn Mâce*, "Sünnet", 10; *Ebû Dâvûd*, "Sünnet", 17; *İbn Hanbel*, 1991, s.13/75). Hadisin metni ve sened ağı aşağıda yer almaktadır.

9. Hadis-9

"A man said: O Prophet of God, do you know the people of Paradise from the people of Hell? The Prophet said: Yes, The man said: And why do people act? The Prophet said: Everyone acts; according to what has been created for him or made easy for him." (Watt, 1944, 30)

Bir kişi "Ey Allah'ın Resulü! Cennet ehli cehennem ehli biliniyor mu?" diye sordu. Rasûlullah. "Evet" buyurdu. O zât: Öyleyse insanlar niye böyle amel edip duruyorlar? dedi. Rasûlullah: "Herkes ne için yaratılmışsa, onun için o

kolaylaştırılır.” buyurdu.

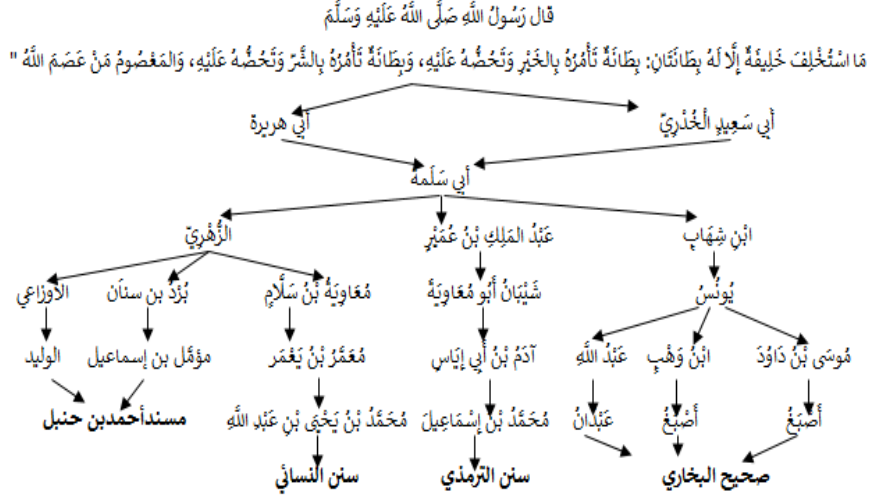
Watt, ilgili hadisi tam olarak vermemiştir. Hadis, *Buhârî* ve *Müslim*'de geçmektedir. Hadisin bazı tariklerinde “اعملوا”/ “Amel işleyiniz!” emri yer almaktadır. “اعملوا ” Amel işleyiniz!” dedikten sonra da Hz. Peygamber; “Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınır, güzel karşılığına da inanırsa; ona iyilik yollarını kolaylaştırırız.” âyetini okumuştur (Leyl, 92/5,6,7). Bu rivâyet aynı şekilde *Müslim*'de geçmektedir. *İbn Mâce*, *Tirmîzî* ve *Ebû Dâvûd*'da yer alan metinlerde de Leyl sûresinin ilgili âyetleri zikredilmiştir (Buhârî, “Kader”, 2; Müslim, “Kader”, 6, 7, 8; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 17, İbn Mâce, “Sünnet”, 10; Tirmîzî, “Kader”, 3; İbn Hanbel 1/176, 2/157). Hadisin metin ve sened ağı aşağıda verilmiştir.

10. Hadis-10

“There is no ‘caliph’ who does not have two courtiers, one ordering and inciting him to good and one to bad; and the protected is he Whom God protects” (Watt, s. 1944, 31).

“Saltanat koltuğuna oturan hiçbir halife yoktur ki onun iki sırdaşı olmasın. Bunun biri, halifeye hayır yolu gösterir ve hayra teşvik eder; diğeri ise şer yolu gösterir ve şerre teşvik eder. Masum olan padişah da Allah’ın koruduğu kimsedir.” (Watt, 1996, s. 39).

Watt, eserine Buhârî'nin rivâyetini almıştır. *Nesâî*'de üç metin yer almaktadır. İki rivâyette “فَمَنْ وُقِيَ شَرَّهَا فَقَدْ وُقِيَ” “kötü müşavirin şerrinden korunan kimse kendini korumuş olur” şeklinde yer alırken bir rivâyette de “وَالْمَعْصُومُ مَنْ عَصَمَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ” “kötü müşavirin şerrinden korunmuş kimse Allah tarafından korunmuş olandır.” *Tirmîzî*'de yer alan metinde de “müşavir” yerine “halk” ifadesi geçmekte ve kötülerin zararından korunma sorumluluğu doğrudan kişinin kendisine yüklenmektedir. *Ahmed b. Hanbel*'de de birden çok vechi bulunan hadis hem “Allah’ın koruduğu kimse kendisini korur.” şeklinde ve hem de “Kişi kendisinin korur.” şeklinde her iki metinde yer almaktadır. Hadisin Arapça metni ve sened ağı Şekil-10'da verilmiştir (Buhârî, “Kader”, 9, “Ahkâm”, 40; İbn Hanbel, *el-Müsned* 12/79, 13/269, 17/492, 18/348; Tirmizî, “Zühhd”, 38; Nesâî, “Biat”, 32). Hadisin metin ve sened ağı aşağıda yer almaktadır.

11. Hadis-11

"The Prophet, on being asked about the plague, said: God sent it as a punishment to whom He would, and He made it blessing to the believers; for any servant (sc. of God) in any place who remained there and was patient, reflecting that only what God has written will befall him, will receive the like reward as for martyrdom" (Watt, 1944, s. 32).

"Vebâ hakkında sorulması üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ... "O, Allah'ın dilediğine gönderdiği bir azaptır. Şüphesi ki Allah onu müminlere rahmet kıldı. Vebânın ortaya çıktığı yerde bulunan bir kimse sabrederek, sevabını Allah'tan umarak ve onun Allah yazdığı kimseye isabet edeceğini umarak beldesinde beklerse, ona şehidin mükâfatının benzeri vardır." (Watt, 1996, s. 40).

Watt'da hadisin dipnotunu "B.4, trad.2, summarized; b.15./Bâb.4 Hadis. 2" şeklinde vermiştir. Dipnotun eksik olduğu anlaşılmaktadır. Bu hadisin, Buhârî'de Kitâbu'l-Enbiyâ'nın 49. bâb'ında Hz. Âişe (r.a.) tarikiyel tahrîc ettiği hadisin metni olduğunu söylemek mümkündür. Burada taûn hakkında soru soran Hz. Âişe'dir. Fakat Watt, soruyu mechûl bir kişi sormuş gibi aktarmaktadır. Hadis malûm kipiyle rivâyet edildiği halde Watt, mechûl kipiyle aktarmayı uygun görmüştür. Hadis *Kütüb-i Tis'a* eserlerinin tamamında mükerrer olarak çokça geçmektedir (Buhârî, "Enbiyâ", 49; "Tıp", 30; "Kader", 14; Müslim, "İmâre", 165; "Selâm", 92, 93, 94, 95, 97, 166; "Tıp", 30; "Cihâd", 31; "Kader", 17; Tirmizî, "Cenâiz"67, "Fiten", 63; Nesâî, "Cenâiz", 135, "Cihâd", 39; İmâm Mâlik, "Cami", 7; İbn Hanbel, 1/272, 3/85, 97, 3/116, 143, 13/456, 21/30; 21/49, 267, 313, 24/21, 167, 168, 29/137, 34/366,

değerlendirmelerde bulunmakta hatta bu değerlendirmelerini hadislerin geneline yaymaktadır.

1. Hadislerin Sahih Olmadığı İddiası

Watt'ın ifadesi ile (*"Muslims of unexceptionable orthodoxy accepted these fatalistic Traditions as genuine. Yet even so the conclusion forces itself upon us."*) muhaddislerin kadere teslimiyeti ifade eden hadisleri sahih görmeleri kendisi açısından kabul edilmesi zor bir durumdur (Watt, 1944, s. 33-34). Akademik üslûp gereği kesin bir ifade kullanılmasa da bu cümle, kaderle ilgili hadislerin uydurma olduğunun yumuşak bir dille söylenmesidir. Bu iddiasını herhangi bir hadisle birebir ilişkilendirmemiş kitabına aldığı hadislerin tamamı için genel bir ifade olarak kullanmıştır. Genellemenin bilimsel bir tarafı olmadığı açıktır. Sıhhat değerlendirmesinin sadece metinle sınırlı tutulması sened tetkikinin göz ardı edilmesi de bir eksiklik olarak kabul edilmelidir.

İlgili hadislerin kaynaklarının Kütüb-i Tis'a çerçevesinde tespiti tarafımızdan yapılmış ve sened ağları çıkarılmıştır. *Kütüb-i Tis'a*'da yeterli miktarda metne ulaşamadığı durumlarda diğer kaynaklar üzerinde de araştırma yapılmıştır. Watt'ın "Hür İrade ve Kader" çalışmasında zikrettiği hadislerin tamamının *Kütüb-i Tis'a* eserlerinde yer aldığı görülmüş ve her bir hadisin en az üç ayrı tarihi tespit edilmiştir.

Kütüb-i Tis'a içerisindeki dağılımına baktığımızda 11 hadisten 9 hadisin Müslim ve Buhârî tarafından tahrir edildiği, 7 hadisin de müttefekun aleyh olduğu görülmektedir. *Sünen-i Hamse* müellifleri, İbn Hanbel ve diğer muhaddisler tarafından da hadislerin farklı tariklerle aktarıldığı müşahede edilmektedir. Hadislerin *Kütüb-i Tis'a* eserleri içerisindeki dağılımı aşağıdaki çizelgede yer almaktadır.

Tablo 1. Hadislerin Kütüb-i Tis'a'daki dağılımı

	1.Hadis	2.Hadis	3.Hadis	4.Hadis	5.Hadis	6.Hadis	7.Hadis	8.Hadis	9.Hadis	10. Hadis	11. Hadis
Buhârî	-	-	2	7	9	3	-	4	2	3	5
Müslim	1	-	1	1	1	3	-	1	4	-	7
Sünen-i Hamse	1	2	-	2	-	3	2	4	3	2	-
İbn Hanbel	2	1	2	1	2	8	-	-	2	2	-
Toplam	4	3	5	11	12	17	2	9	11	7	12

Hadis metinleri içerikleri üzerinden incelendiğinde bir ve ikinci hadislerde mahlûkatın ne yaşayacaklarının önceden takdir edilip kalem

tarafından yazılması, üçüncü ve dördüncü hadislerde mahlûkat içerisinde daha özel bir alan olarak insanın akıbetinin önceden takdir edilip görevli bir melek aracılığı ile yazılması vurgulanmaktadır. Beş, altı ve yedinci hadislerde insanın amellerinin takdir edilene göre şekilleneceği ve son yapılan amele göre cennete ya da cehenneme müstahak olunacağı belirtilmekte yani hayatın ve akıbetin takdirde kayıtlı olana göre sonuçlanacağına dikkat çekilmektedir. Sekizinci hadiste Hz. Âdem ile Hz. Mâsa'nın konuşmalarına yer verilmiş burada da olayların, takdîri ilâhî kapsamında cereyan ettiğinin altı çizilmiştir. Dokuzuncu hadiste cennetlik olarak takdir edilene cennete yönelik amellerin kolaylaştırılacağı cehennemlik olarak takdir edilene de cehenneme yönelik amellerin kolaylaştırılacağı hatırlatılmaktadır. Onuncu hadiste yöneticiler, kendilerini hayra ya da şerre yönlendirenlerden Allah'ın masum kılması ile masum kalacaklarına işaret edilmektedir. Son hadiste de vebânın Allah'ın takdiri olduğu bu takdire sabredenlerin mükâfata nail olacakları haberi verilmektedir. Hadislerin tamamının, dünyada ve ahirette ezelde takdir olanın tahakkuk edeceği ana fikri etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür.

Metin farklılıkları ve sened ağlarına işaret edilen 11 hadis arasında zayıf ya da hasen olarak değerlendirilenler¹ olsa da genel olarak bütün hadislerin tek bir konu etrafında biri diğerini destekler mahiyette olduğundan zayıf olarak değerlendirilen hadisler hadis tekniği açısından hasen li gayrihî, hasen olarak değerlendirilen hadisler de sahih li gayrihî mertebesine yükselmektedir. Bu 11 hadisin çoğunluğunu ise başta Buhârî ve Müslim'in tahrîc ettikleri sahih hadisler oluşturmaktadır. Nitekim büyük kelâm alimi Taftazânî (ö. 793) kaderle ilgili hadisleri 'manevi mütevatir' olarak görmekte ve bazı ihtilafli rivâyetler mevcut olmakla birlikte hadislerin tamamının Buhârî ve Müslim gibi sika raviler tarafından aktarılmış sahih rivâyetler olduğunu belirtmektedir.² Dolayısıyla Watt'ın hadislerin sıhhati ile ilgili olumsuz yaklaşımı kabul edilebilir değildir. Meseleye metin tenkidi üzerinden yaklaşmış, hadis metinleri Kur'an'a arzedilerek bir sonuca ulaşmak istenmiştir. Watt'ın kader konusunda eserine aldığı hadislerle ilgili sahih olmadığı iddiasının sübjektif bir değerlendirme ve mesnetsiz bir iddia

¹ İkinci sırada yer alan hadis, İbn Lehîâ'nın 'zayıf' olarak cerh edilmesi nedeni ile sened zayıf görülmüştür. İbn Hanbel, *el-Müsned*, 37/381. Birinci ve ikinci sırada yer alan hadisler, Tirmizî tarafından "hasen garib" olarak değerlendirilmiştir. Tirmizî, "Kader", 17, "Tefsîr", 65.

² Sadü'd-İn ve İbn Hanbel, *el-Müsned*, 37/381. Birinci ve ikinci sırada yer alan hadisler, Tirmizî tarafından "hasen garib" olarak değerlendirilmiştir. Tirmizî, "Kader", 17, "Tefsîr", 65.

olduğu anlaşılmaktadır.

2. Hadislerin Kur'ân'la Çeliştiği İddiası

Watt, "What have not attempted is to discuss Qur'ân and Traditions for their own sake. There is much of interest and value in this field, but an adequate discussion would require volumes and would probably contribute but little to the present subject." cümlesi ile hadis ile Kur'ân'ın birbiriyle münakaşa halinde olduğunu belirtmekte (Watt, 1944 s. 3). "Ele alamadığım şey, Kur'an ve hadislerin çelişkisidir. Bu alanda çok fazla ilginç ve değerli şeyler var, ancak yeterli bir tartışma ciltler gerektirecek ve muhtemelen mevcut konuya çok az katkıda bulunacaktır." değerlendirmesini yapmaktadır. Aynı kapsamda iddialarını sürdüren Watt, İslâm'da iki zıt eğilimin olduğunu ifade etmektedir. İki zıt eğilimden çalışmasına verdiği isimden de anlaşılacağı üzere "hür irade" ve "kader" yaklaşımlarının kastedildiği anlaşılmaktadır. İma edilen husus ise hür irâde akımının Kur'ân'dan; "kader" anlayışının da hadisten beslendiğidir. Kur'ân ve hadisin çeliştiği iddiaları bunlarla da sınırlı değildir. Eserinde "The Opposing Trends In Islam." "İslam'da karşı akımlar" başlığını atmış arkasından "I. Kur'ân", "II. Hadis" alt başlıkları ile Kur'ân ve sünnetin birbirine muhalif olduğunu söylemekten geri durmamıştır. Dahası "The Contrast Between Qur'ân and Tradition." / "Kur'an ve Hadis Arasındaki Tezat" başlığı ile de bir değerlendirmede bulunmuştur (Watt, 1944, s. 9, 10, 15, 21).

Hemen belirtelim ki Watt'ın "Kur'ân'ı değerli gördüğü, mikyasa olarak kabul ettiği, bu mikyasa uymadığı sanısı ile de hadisleri reddettiği, dolayısıyla objektif bir yaklaşım sergilediği, eğer taraflı bir yaklaşımı olsaydı Kur'ân-ı Kerîm'i sahiplenmeyeceği" gibi bir kanaat oluşmamalıdır. Aslında Watt'ın istediği de bu kanaati oluşturmak olmalıdır. Çalışmamıza konu edindiğimiz eser, Watt'ın ilk eseridir. Diğer eserlerinin ilki bu eserinden en az beş yıl sonra telif edilmiştir. Bu eserin, Kur'ân'a yönelik eleştirilerini yoğunlaştırdığı eserlerden önce olması bizi bu kanaate sevk etmiştir. Nitekim diğer çalışmalarında Kur'ân-ı Kerîm'e yönelik ağır ithamlarda bulunur. Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilen bir vahiy olmadığını iddia eder. Örneğin; "Muhammet kendinde oluşan psikolojik durumun neticesinde ulaştığı bilgi yoğunluğunu dışardan gelen bir vahiy olarak algılamıştır. Kur'ân'ı oluşturmak için zorlanmaktadır. Bunun için de geceleri seçmiştir. Bu hal üzere oluşan kararın dışardan geldiğini zannetmiştir, Cebraîl'in vahiy getirdiğini hayal etmiştir." der ve bu durumu şairlerin ilhamlarıyla eş tutar. Hatta Gazzâlî'nin dahi böyle bir tecrübeyi yaşadığını iddia eder (Watt, 1993, s. 286). Ona göre Cebrâil ismi de Medine'ye hicret vesilesi ile Yahudilerden

öğrenilmiş de ondan sonra kullanılmaya başlanmıştır (Watt, 2016, s. 63-65). Kur'ân'ın içeriği Yahudi ve Hristiyan kültüründen, beslenmiştir (Watt, 2000, s. 100). Arap şiirinde kullanılan birçok unsur Kur'ân'da yer almaktadır. İslâm, İbrahimî vizyon ile göçebe Arap anlayışının karışımından teşekkül etmiştir (Watt, 1981, s.112). Örnekler daha da çoğaltılabilir. Bu ağır ithamlar, Watt'ın kaderle ilgili hadisleri Kur'ân'ı esas alıyor görünümü ile reddetmesinin planlı ve maksatlı bir yaklaşım olduğunu düşündürmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın irade hürriyeti ile ilgili çokça âyet yer almaktadır. Özler, ilgili âyetleri "Cebir Altında İnsan", "Mutlak Bağımsız İnsan", "Cebir ve Hürriyetin Birlikte İfadesi" başlıkları altında tasnif etmiştir (Özler, 2010, s. 45-48). Kur'ân-ı Kerîm'de yüzeysel bir bakışla "Cebir Altında İnsan" şeklinde anlaşılacak âyetlere şu örnekler verilebilir: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyi koruyup yöneten de O'dur."*, *"Göklerin ve yerin anahtarları O'ndadır..."*, *"Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder."*, *"Allah dilediğini yapar."*, *"Fakat âlemlerin rabbi Allah dilemedikçe siz (hiçbir şey) dileyemezsiniz!"*, *"Allah izin verirse" demeden hiçbir şey için, "Şu işi yarın yapacağım" deme! Unuttuğun takdirde rabbini an ve "Umarım rabbim bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir de" "De ki: Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir, O bizim mevlâmızdır." Allah dilediğini şaşırtır, dilediğini ise doğru yola koyar."* *"Allah kimi saptırsa bundan sonra onun hiçbir koruyucusu yoktur."* (Zümer 39/62, 63; Şuara 26/49; Bürûc 85/16; Tekvîr, 81/29; Kehf 18/23,24; Tevbe 9/51; Enâm 6/39; Bakara, 2/213, 272; Hûd 11/34; Ra'd 13/33; Nahl 16/93; Hac 22/16; Nûr 24/46; Secde 32/13; Câsiye 4/23; Dehr 76/30).

Cebir olarak yorumlanabilecek âyetlerin yanında insanın tam bağımsızlığını vurgulayan âyetler de bulunmaktadır. Şöyleki *"Hayır! Kim bir kötülük işler de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte bu kimseler cehennemliktirler; onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. İman edip hayırlı işler yapanlara gelince, onlar da cennetliktirler; onlar orada ebedî kalacaklardır. Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır."*, *"Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resul göndermedikçe azap da etmeyiz."*, *"De ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin."* vb. âyetlerde insanın tam bağımsızlığına işaret edilmiştir. *"Eğer Allah isteseydi hepimizi elbette ki bir tek inanç topluluğu yapardı. Ama O, dilediğinin yoldan çıkmasına imkân verir, dilediğini de doğru yola iletir. Yapmakta*

olduklarınızdan dolayı kesinlikle sorgulanacaksınız.” Âyetlerinde de cebir ve özgürlük birlikte ifade edilmiştir (Bakara 2/81, 82, 281, 286; İsrâ 17/15; Kehf 18/29; Nisâ 4/111, 170; Tevbe 9/82, 95; Neml 27/92; Zümer 39/14; Secde 32/17; Ahkâf 46/13,14; Vâkıa 56/24; Teğâbün 64/22; Dehr 76/3; Nahl 16/93; Mümin 40/31; Enâm 6/137; Şura 42/13).

Hadisleri de aynı tasnife tabi tutmak mümkündür. Watt'ın kitabında değerlendirmeye tabi tuttuğu kaderle ilgili hadisler -iddia edildiği gibi olmasa da- yüzeysel bir bakışla kısmen “Cebir Altında İnsan” kapsamında yorumlanmaya da müsait olan hadisler olarak düşünebiliriz. Öte taraftan Hz. Peygamber'in hayatı ortadadır. Watt'ın iddia ettiği şekilde bir kader algısı inşa edilmeye çalışılıyorsa Risâlet ve nübüvvetin bir anlamı olur muydu? Hz. Peygamber'in hayatı dünyada saadetin ahirette de cennetin, kişinin yaptıkları ya da yapması gerekirken yapmadıklarına göre yani insanın tercihlerine ve amellerine göre gerçekleşeceğinin, haliyle insanın tercih edebilme ve tercih ettiğini eyleme dönüştürme fitratında olduğunun en bariz göstergesidir. Hz. Peygamber, birçok hadisinde insanın sorumluluğuna işaret etmiştir. Şu hadisleri örnek verebiliriz: *“Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyuyandan uyanıncaya kadar, akıl hastalığına düşür olandan akli başına gelinceye kadar ve çocuktan bulûğ (ergenlik) çağına gelinceye kadar.”*, *“Allah, yanılarak, unutarak ve zor kullanılarak yaptıklarından dolayı ümmetimi sorumlu tutmaz.”*, *“Kendi adınıza altı şeyin güvencesini verin, ben de size cennetin güvencesini vereyim: Konuştuğunuzda doğru söyleyin, söz verdiğinizde sözünüzü tutun, size (bir şey) emanet edildiğinde ona riâyet edin, iffetinizi koruyun, gözlerinizi (bakılması yasak olandan) sakının ve ellerinizi (haramdan) çekin.”*, *“Allah sizin şekillerinize ve mallarınıza bakmaz, fakat kalplerinize ve amellerinize bakar.”*, *“İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak.”*, *“Asıl müflis şu kimsedir: kıyamet gününde kıldığı namaz, tuttuğu oruç ve verdiği zekâtla gelir. Ancak dünyada iken şuna sövmüş, buna iftira atmış, ötekinin malını yemiş, berikinin kanını dökmüş, bir başkasını da dövmüştür. (İhlâl ettiği bu hakların karşılığı olarak) iyiliklerinden alınıp hak sahiplerine verilir. Şâyet hesabı görülmeden iyilikleri biterse, mağdur ettiği insanların günahlarından alınarak bunun üzerine yüklenir, sonra da cehenneme atılır.”*, *“İnsanoğlu kıyamet günü beş şeyden hesaba çekilmedikçe hiçbir tarafa hareket edemeyecek, yerinden kımıldayamayacaktır; ömrünü nerede ve nasıl tükettiğinden, gençliğini nerede ve nasıl geçirdiğinden, malını nereden kazanıp nerede harcadığından, öğrendiği bilgilerle yaşayıp yaşamadığından”* , *“İnsan faydalı olanı yapmak için gayret göstermeli ve*

*Allah'tan yardım dilemelidir; başına bir iş gelince de, "Şöyle yapsaydım şöyle şöyle olurdu" dememeli, "Allah'ın takdiri" demelidir.", "Her doğan fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi yahut Hıristiyan veya Mecûsi yapar" (Ebû Dâvûd, "Hudûd", 17; İbn Mâce, "Talâk", 16; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 7/323; Müslim, "Birr", 34; Buhârî, "Îmân", 2; Müslim, "Birr", 59; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 1; Müslim, "Kader", 34; Buhârî, "Tefsîr", 2; Müslim, "Kader," 22).*

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın mutlak hâkimiyetine, küllî iradesine işaret eden âyetler yanında kulun tercihine vurgu yapan âyetler de yer almaktadır. Hadislerde de aynı durum söz konusudur. Bu iki gurup âyet ve hadisleri aynı anda birlikte mütalaa etmek zaruridir. Bir tarafı dikkate almaksızın öbür taraf düşünülüşünde cebre ya da insanın mutlak bağımsızlığı yanılışına düşülebilir. Watt da bu yanılıya düşmüştür. Watt, hadislere gelince Allah'ın mutlak hâkimiyetine vurgu yapan metinleri âyetlere gelince de kulun tercihini öne çıkararak âyetleri seçerek âyet-hadis arasında bir zıtlık olduğunu, bu zıtlık nedeni ile de bir tarafta "kader" inancını diğer tarafta "hür irade" yaklaşımını benimseyen farklı temayüller bulunduğunu ve âyetle hadisin çeliştiğini iddia etmiştir. Konuyu yeterince anlamamış ya da bu şekilde anlamak istemiş olmalıdır. Her ne kadar "bütüncül bir bakışla meseleleri ele aldım" dese de aksine bütüncül bir bakışla ele alamamıştır/almamıştır (Watt, 1996, 10).

Watt'ın eserine aldığı hadislerin farklı vechlerinde Hz. Peygamber, sözlerinin Kur'ân-ı Kerîm'le ilişkisine işaret etmek üzere *"Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınır ve bunların güzel karşılığında inanırsa; biz ona iyilik yollarını kolaylaştırırız. Ama kim cimrilik eder, kendisiyle yetinir ve güzel karşılığı da yalanlarsa biz onu zora sokarız"* âyetini okumuş (Leyl, 92/5-11), kaderin âyet-hadis bütünlüğü içerisinde nasıl anlaşılması gerektiğini de belirtmiştir Fakat Watt, hadislere bu yönüyle bakmayı başaramamıştır/başarmak istememiştir. Hatta örnek verdiği hadislerin geçtiği bâblarda insanın sorumluluğuna açıkça vurgu yapan hadisleri görmezden gelmesi bir yana bizzat kitabına aldığı hadislerde de bunu anlatan kısımları vermemiştir. Örneğin vebâ hadisinde alınması gereken tedbirin vurgulandığı bir nevi günümüz karantina uygulamasının emredildiği *"Vebâ olan yere girmeyiniz, vebâ olan yerde iseniz oradan çıkmayınız."* kısmına yer vermemiş aksine bu hadisi, *"Vebâ Allah'ın takdiridir. Vebâ bir azaptır. Allah dilediği kullarına gönderir. Müminler için rahmettir. Sabrederse şehid mükâfatı alır."* kısmıyla vermiştir. Görüldüğü üzere bir hadisi dahi bir bütün olarak vermemiştir. Bütünlük içerisinde bakmadığı/bakmadığı için âyet ve hadislerin birbirine muhalif olduğunu iddia etmiştir. Bu iddianın tutarsız ve temelsiz olduğu anlaşılmaktadır. Hadis

ile Kur'ân'ı değil hadisten anladığı ile Kur'ân'dan anladığını, daha doğrusu anlamak istediğini mukayese etmiştir. Anlama ve mukayese hatalı olunca sonuç da hatalı olmuştur. Belki de ön kabulüne uygun olanı yaparak hadislerin Kur'ân ile çeliştiğine haliyle sahih olamayacaklarına kanıt oluşturmak istemiştir.

3. Hadislerin Fatalist/Cebrî Olduğu İddiası

Fatalizm, yazgıcılık anlamında kullanılan bir kavramdır. Yapmakta olduğumuz şeyden başka bir şeyi yapmaya gücümüzün olmadığı görüşüdür. Bu anlayışa göre, insanın ne geleceğini ne de kendi eylemlerini belirlemeye gücü yeter. (VİKİPEDİ, 2021). Watt'a göre de hadisler fatalisttir yani insanın, eylemlerini belirlemede bir etkisinin olmadığını ifade eder.

Hz. Peygamber (sav), Allah'ın kendisine talim ettiği kader inancını ashabına öğretmiş müşriklerin cebirci/zorlamacı düşüncesinin yerine mesuliyet ve teslimiyeti içinde barındıran kader inancını kavratmaya çalışmıştır (Yazıcı, 2017, s. 134). Hz. Peygamber'in Allah'ın mutlak hâkimiyetini belirttiği ve Watt'ın da fatalist olarak yorumladığı hadislerde amaçlananlardan birisi belki de en önemlisi cahiliye Araplarının kader anlayışını bertaraf etmeye yöneliktir. Cahiliye düşüncesinde insan yaratılınca, yaratanyla bağlarını keser. Varlığını çok daha kuvvetli başka bir egemen gücün kontrolüne sokar. Bu güç dehrdir. Hz. Peygamber ise Allah'a ait olan bu vasıfların, başta dehr olmak üzere, Cahiliyye döneminde yapıldığı gibi, başka kavramlara atfedilmesini reddetmiş, Allah'ı mutlak yaratıcı olarak sunmuştur. Böylece Cahiliyye insanının hayatındaki boşluk, Kur'ân tarafından doldurulmuştur. İnsan hayatı müşahhas olmayan şuursuz dehr tarafından değil, bizzat Allah tarafından takdir edildiği belirtilmiştir. (Şahin, 2011, s. 49,50). Hadislerde vurgulan husus burada belirtildiği gibi tevhiid akidesinin bir yansımasıdır. Watt'ın iddia ettiği gibi insanın irade hürriyetini ortadan kaldıran bir içerik taşımamaktadır.

Allah'ın mutlak hâkimiyetine işaret eden hadislerin, insanı pasif bir konumda kalmaya özne olmaktan nesne olmaya ittiği değerlendirmesi de kabul edilebilir değildir. "Mülkün sahibi Allah'tır, her şeye kadirdir ve her şey O'nun bilgisi ve iradesi kapsamındadır." inancında olan bir insana bu inancı, beşeri otoriteler, dünyevi güç merkezleri ve maddi-manevi sıkıntılar karşısında kendini daha güçlü hissetmesine ve daha özgür hareket etmesine dolaysıyla pasif olmak bir kenara daha aktif, daha dinamik ve daha etkin olmasına imkân sağlayacaktır. Kadere iman eden kişi sağlam irade sahibidir. Korkusuz ve cesaretlidir. Zorluklar karşısında yılgınlık göstermez asla ümitsizliğe düşmez çünkü o mutlak kudret sahibi olan Allah'a inanmış ve

dayanmıştır (Yazıcı, 2017, 128).

Kanaatimizce Watt'ın düştüğü hatalardan birisi de kader kavramını doğru anlayamamış olmasıdır. Kader kavramı, insan için düşünüldüğünde hür iradeyi de içerisinde barındırmaktadır. Sözlükte “gücü yetmek; planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek” gibi manalara gelen kader, “Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi” diye tarif edilir (Ş. Yavuz, 2001, 58). Kur'ân-ı Kerîm'de de bu manada şöyle buyurulmaktadır. “*Allah dışilerin taşıdığı yavruların rahimlerde nasıl bir gelişme göstereceğini bilir, O'nun katında her şeyin bir planı/kaderi vardır*” (Rad 13/8). “*Her şeyin hazineleri O'nun nezdindedir ve her şeyi belli bir kader dâhilinde indirir*” (Hicr 15/21). “*O her şeyi bir kadere/bir plana göre yaratır*” (Kamer 54/49; Yavuz, 2013, s. 58.) Âyetlerden yola çıkarak diyebiliriz ki kader konusu, Allahü Teâlâ'nın ilim, irade, kudret ve tekvin/yaratma sıfatları ile birlikte ele alınabilir. İlim sıfatı ile birlikte ele alındığında konunun anlaşılması ve anlatılması daha kolay ve doğru olacaktır. Watt kader konusunun bu boyutlarına değinememiştir. Allah ezeli ilmi ile geçmiş ve geleceği bilir. İnsanın davranışları için de durum bu şekildedir. İnsana tercih edebilme yeteneği ve tercih ettiğini eyleme dönüştürebilme istitâa/potansiyel güç verilmiştir. “*İnsan için tercih ettiğinin ve çalıştığına karşılığı vardır*” (Kehf 18/29; Necm 36/54). İnsanın irade hürriyetini hangi yönde kullanacağını Allah bilir. Allah'ın bilip takdir etmesinde yani kaderde kulun hür iradesi de vardır.

Ebû Hüreyre'den (ra) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “*Allah'ın, yüzden bir eksik, doksan dokuz ismi vardır. Kim bu isimleri (öğrenip gereğiyle amel ederek) sayarsa cennete girer.*” (Buhârî, “Şürût”, 18; Tirmizî, “Deavât”, 82). Allah'ın ahlâkı ile ahlaklanmak olarak yorumlanan bu hadis insana Allah'ın isimlerinin muhteviyatını hayatına aksettirme sorumluluğu yüklemekte ve bu sorumluluğu yerine getirmeyi cenneti kazanmanın yolu olarak göstermektedir (Gazâlî, 2007, s. 87, 88). Örnek verecek olursak Allah rahîmdir yani merhametlidir. İnsan da gücü nispetinde merhametli olmalıdır. Allah rızık verendir. İnsan da nafakası ile yükümlü olduğu kimseleri sefil bırakmamalı fakirlere, diğer canlılara ve çevreye ikram sahibi olmalıdır. Allah affedicidir, affi yaratandır, sevendir sevgiyi var edendir. Haliyle insan da affedici olmalı ve sevgisini ızhâr etmelidir. Allah *Melik*'tir. Allah'ın mülkünde yalnızca onun yasaları geçerlidir. İnsanın, Allah'ın Melik isminden nasibini alması şöyle olabilir. İnsan da kendi bedeninin hükmü altına almalı onun meliki olmalıdır. Böylece şehvetini, gazabını, nefsini, istek ve arzularını, elini, dilini, gözünü ve diğer organlarını hükmü altına alıp iyiye güzele yönlendirmelidir (Ayık, 2018, s. 82). Aynı

zamanda insanın bulunduğu mevkie göre bir etkinlik alanı olmakta çeşitli yetkilerle donatılmaktadır. Allah'ın Melik isminin manasına bürünmek, insanın yetkilerini kullanmakta etkin olmasını ve kimseye zulmetmeyeceği bir eylem içerisinde bulunmasını gerekli kılmaktadır. Allah'ın doksan dokuz ismi hayatı bütün yönleriyle kuşatmakta ve insana dinamik bir hareketlilik ahlaki bir sorumluluk yüklemektedir. Esmâ-i Hüsnâ'nın (Allah'ın en güzel isimleri) bilinmesiyle inanan insan ahlaki değerlerini şekillendirecek en mükemmel erdemlere ulaşma yoluna girecektir. Özü itibari ile temiz olan insan, temiz fitratına Allah'ın isimlerindeki evrensel ahlaki erdemleri yerleştirerek ideal bir benlik inşa edebilecektir (Ayık, 2018, 42, 64, 65). Bu benlik, pasif/edilgen bir benlik değil, iradesi ile harekete geçen ve her zaman aktif olmayı hedef edinen bir benliktir.

Allah'ın isimleri yanında ayrıca sıfatları da bulunmaktadır. Sıfatlar zâtî ve sübûtî olarak sınıflandırılmaktadır. Zâtî sıfatlar Allah'a mahsus olan sübûtî sıfatlar ise bir yönüyle kısmî olarak insanda da olan sıfatlardır. Bu sıfatlar, hayat, ilim, semî, basar, irâde, kudret, kelâm ve tekvîn olarak sayılmaktadır. İnsan da hayat sahibi, gören, işiten, bilen, irade, güç ve kuvvet sahibi olup imar ve inşa edebilme yeteneğinde ola varlıktır. İslâm'a göre insan pasif bir varlık değil, aksine aktif bir varlıktır. Bu yaklaşım, insana kendi potansiyelini eyleme dönüştürmeyi gerekli kılan bir yaklaşımdır. Allah ilim sahibidir. İnsan da ilim sahibi olmalıdır. Allah sonsuz kudret sahibidir. İnsanın da belirli oranda kudret ile var edilmiştir ve insan kudretini eyleme dönüştürmelidir (Ayık, 2018, 70-72). Kâinat Allah'ın iradesi, kudreti ve tekvîni/yaratması ile varlığını sürdürmektedir. Bir an için Allah'ın irade etmediğini, kudretini çektiğini düşünecek olsak hayat biter, evren durur, kargaşa olurdu. İnsan da kendi özelinde, etkin olduğu alanda, yönetimde bulunduğu mecrada ferdî, ailevî ve içtimaî hayatta iradesini kullanmaz, gücünü aktif edemezse onun etki alınmasında da düzen bozulur. Ferdi hayattan, aile hayatından ve toplumun ayakta kalmasından söz edilmez. Hadiste geçtiği şekliyle Allah'ın isimlerinin ihşa edilmesi ve sübûtî sıfatların noksanıyla insanda olduğunun ifadesi insana imar, inşa ve ihya etme sorumluluğunu yüklemekte ve sorumluluğu oranında irade hürriyetine sahip olduğunu göstermektedir. Watt'ın daha kitabının girişinde "Hür irade kavramı tam anlamıyla İslâm düşüncesinde asal mevcut değildir." şeklinde dile getirdiği düşüncesi diyebiliriz ki sadece bir önyargıdan ibarettir (Watt, 1996, s.8).

Watt'ın 'kader' konusunu yanlış bir zemine konumlandırmış olduğu çalışmanın isminden de anlaşılmaktadır. Çalışmaya "İslâm'ın İlk Dönemlerinde Hür İrâde ve Kader" başlığı konulmuştur. Bu başlık iradeyi

kader kavramından ayırmaktadır. Bu tercih, bilinçli bir tercih de olabilir. Kitabın başlığı “kader” kavramını, cebir/fatalizm anlamına indirgemıştır. Bu bir yanılgıdır/yanıltmadır. Bu yanılgıya mütercim Arif Aytekin’in de düştüğü görülmektedir. Aytekin, Watt’ın kitabının Türkçe’ye çevirisinin önsözünde Watt’ın; İslâm’ın hür irade ve kader dengesini başarılı bir düzleme oturttüğünü vurgulamaktadır.” Cümlede “hür irade ve kader” ifadesini kullandığı görülmektedir (Bkz. Watt, 1996, s. 8). Oysa “hür irade” ifadesi zaittir ve kader kavramının içini boşaltmaktadır. İslâm’da hür irade ve kader birbirinden ayrı, farklı şeyler değildir. İnsanın kaderi hür iradesi ile tercih ettikleri, azmi kastı ve yönelişidir. Watt bu isimlendirme ile İslâm’ın inanç esaslarında yer alan “kadere iman” ilkesini cebir/fatalizm olarak göstermek istemiş olabilir. Eğer böyle bir art niyet yoksa bu durumda da kader konusunu doğru bir zeminde ele almayı başaramadığı ortaya çıkmaktadır. Watt’a görülen bu yanılgı/yanıltma, aynı şekilde Helmer Ringgren’de görülmektedir. Şöyleki Watt’ın “İslam’ın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader” isimli 1948 tarihli doktora tezinden 7 yıl sonra aynı konuda 1955 tarihli bir doktora tezi de “*Studies in Arabian Fatalism*” ismi ile Ringgren tarafından hazırlanmıştır. Öztürk tarafından “İslâm Kaderciliği” başlığı ile Türkçe’ye tercüme edilen eserde yazar, konuyu çalışmaktaki amacını ifade ederken “İnsanın eylemlerinin ve sonsuz kaderinin Allah tarafından önceden belirlendiği şeklindeki inancı anlatmak istedim.” şeklinde tanımlamıştır (Ringgren, 2009, s. 3). Bu tanımlamada da kader kavramının cebir olarak ifade edildiği insanın seçme hürriyetine ve Allah’ın ilmi ile ilgili boyutuna yer verilmediği görülmektedir. Ringgren’in referansları arasında Watt’ın çalışması da yer almaktadır. Dolayısıyla Watt’an etkilendiği de söylenebilir.

Mütercim Aytekin, Watt’ın, İslâm’ı bir bütün olarak ele alamadığı noktalarda birtakım hatalara düştüğünü belirtmekle birlikte İslâmî kaynaklara vukûfiyetinin oldukça yeterli olduğunu ve çok özel bir konuyu tetkik etme başarısı gösterdiğini belirtmiştir (Watt, 2009, s. 3). Durum gerçekten de denildiği gibi midir? Kanaatimizce Watt, kader konusunu başarılı bir şekilde ele alamamıştır. Başarılı bir şekilde ele almış olsaydı, İslam düşünce ekollerinin yaklaşımlarını objektif olarak verir daha sonra üzerine değerlendirmelerde bulunurdu. Çalışmada bu yapılmamış, cebir düşüncesi ön plana çıkarılmıştır. İslam düşünce ekollerinden Mutezile’nin yaklaşımı tam bağımsız insan yaklaşımıdır. Fakat Watt, Mutezile’yi ön plana çıkarmamıştır. Mutezile’nin yaklaşımı ehl-i sünnet kelamcılar tarafında bazı yönleri ile eleştirilmiş olsa da Watt’ın arzu ettiği gibi bir irade hürriyeti anlayışına sahiptir. Zira Mutezile kader konusunda şiddetli tartışmalara girmiş, kendine özgü fikirler üretmiş, akılcılığı ve serbest düşüncüyü ön plana

çıkarmış ve kaderi kabul etmemiştir (Bağcı, 2013, 170; Gölcük, 1979, s. 224). Fakat Watt, Mutezile'yi, Abbâsîlerin hâkimiyeti için çalışan, beş doğmatik prensibi savunan, davranışları tam olarak bilinmeyen mihne olayları ile kendi düşüncelerini kabul etmeyenlere baskı ve şiddet uygulayan bir akım olarak tarif etmiştir (Watt, 1996, s.202). Hâlbuki Mutezile'nin; "Kur'ân'a göre insan özgürdür, kendi eylemini kendisi oluşturur." anlayışı başka bir şeydir. Bu anlayışı kabul etmeyenlere yönelik uygulamaları başka bir şeydir. Yazar açıkça, yanlış olan "mihne olayları ile Mutezile'nin kader anlayışının üstünü örtmüştür" (Ertuğay, 2012, s. 196). Bu durum cebir düşüncesini ön plana çıkardığını kanıtlayan bir durumdur. Ayrıca insanın fiileri/kaderi konusunda dengeli bir o kadar da ideal bir yaklaşım sergileyen Mâtürîdî ekolünden hiç bahsetmemiştir. Bu durum da onun kader konusunu bütün yönleriyle değerlendiremediğini ya da değerlendirmedeğini göstermektedir.

İslam düşünce ekolleri içerisinde irade hürriyeti ile ilgili olarak üç farklı akımdan söz edilebilir ve bu akımlar, "Allah iradesi ile insan iradesi arasında dengeyi yakalamayı başaran görüş", "tam bağımsız insan görüşü" ve "cebir altında insan görüşü" olarak özetlenebilir. Tam bağımsız insan görüşünü Mutezile savunmaktadır. Mutezileye göre, insan kendisinde önceden mevcut olan bir kudretle fiilini bizzat kendisi meydana getirir ve yaratır. İster hayır, isterse şer cinsinden olsun, insanın bütün fiilleri kendisi tarafından yaratılmaktadır ve bu fiiller üzerinde Allah'ın herhangi bir müdahalesi ve tesiri yoktur. Yani insan fiillerini Allah yaratmaz. Hemen belirtelim ki Mutezile'nin bu konuda bütüncül bir yaklaşım sergilediği söylenemez. Mutezile'nin, insan özgürlüğüne vurgu yapan âyetler üzerinde fikir geliştirdiği Allah'ın mutlak hâkimiyetine ve her şeyi yaratan olma vasfına dikkat etmediği görülmektedir (Zümer 39/62). Eğer insan bütün fiillerini kendisi yaratıyor olsaydı o zaman istediği fiili meydana getirebilecek ve istediğine dilediği noktada engel olabilecekti (Özler, 2010, s. 68-70). Bunun da insan tarafından her zaman başarılmadığı ortadadır. Mutezilenin yaklaşımı, Allah'ın yaratma sıfatını sınırlandırmak anlamı taşıyacağından problemlili bir tarafı da barındırmaktadır.

Ehl-i Sünnet olarak adlandırılan Matürîdî ve Eşârî ekollerinin yaklaşımında insanın fiillerinin yaratıcısı Allah'tır. Eş'arî'ye göre kulun kudret ve fiilini yaratan Allah'tır, kul sadece bunu kespedir, fiilin meydana gelişinde kula verilen hâdis kudretin hiçbir etkisi yoktur. Kul, Allah tarafından yaratılan fiilin kendine ait hâdis kudretle kısmen irtibatlı bulunduğu için sorumlu olur (Yavuz, 1995, s.448). Matürîdî ekolü konuyu daha sağlıklı bir zemine oturtmuştur. Onlara göre insan fiillerinde hürdür. Fiilleri Allah'ın yaratması insana bir mecburiyet yüklemeyiz. Çünkü fiil ikinci

derecede kalır. Bundan önce seçim unsuru göz önüne alınmalıdır. İnsan meyleder, azmeder, kasteder, tercih eder Allah insanın azmettiğini, tercih ettiğini var eder. Yöneliş insandan yaratma Allah'tandır. İnsanı sorumlu kılan da tercihidir (Özler, 2010, s. 68-69). Matürîdî ekolünün kısmen de Eşârî ekolünün hem insan hürriyetine hem de Allah'ın mutlak hâkimiyetini içine alan bir değerlendirmeye ulaştıkları görülmektedir.

İslam düşünce ekolleri içerisinde insanın irade hürriyetinin olmadığını savunan bir akım da bulunmaktadır. Cehm b. Safvan (ö. 128/745-46) ile başlayan ve 'Cebriyye' olarak isimlendirilen bu akım, insan fiillerinin tasarrufunun tamamen Allah'a ait olduğunu ileri sürmüştür. Cebriyye'ye göre insanın ne bir iradesi ne de bir kudreti vardır. Allah cansız eşyada nasıl fiil yaratıyorsa insanda da onun hiçbir rolü olmadan fiillerini yaratmaktadır, insan yalnızca fiillerinin mahallidir dolayısıyla insanın fiillerinde hiçbir rolü yoktur. Cebriyye akımı, düşüncelerini temellendirmek için Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın mutlak iradesine vurgu yapan; âyetleri delil olarak tercih etmiş insan özgürlüğüne ve sorumluluğuna işaret eden âyetleri görmezden gelmiştir. Cebriyye, benimsediği görüşü destekleyebilmek için Kur'ân'ı tek yanlı olarak değerlendirerek orada sadece cebre delalet eden âyetleri görmüştür. Bu durum göstermektedir ki Cebriyye insan fiili konusunda önce bir kanaate ulaşmış sonra da bu kanaatini desteklemek için sadece kanaatini destekleyen âyetleri görmüştür. Kur'ân'ı bir bütün olarak değerlendirseydiler böylesine akla ve Kur'ân'ın ruhuna aykırı bir sonuca ulaşmazlardı (Özler, 2010, s.57). Cebriyye, Emevîler döneminde ortaya çıkmış bir akımdır. Cebriyye akımının şekillenmesine Emevî saltanatının yön verdiği belirtilmektedir. Emevîlerin mezhebi haline gelen bu akım Emevî iktidarının hatalarından sorumlu tutulmalarının önüne geçmek gibi siyasi bir tavır olarak kurgulandığı belirtilmektedir. Emevî hanedanı bu anlayışı halka benimsetmek suretiyle onlara hükmeden siyasi yapılanmanın, ezelde oluşturulan bir yazgının tezahürü olduğu ve başka alternatiflerinin olmadığı kanaatini oluşturmak istemiştir (Şahin, 2011, s.59).

Cebriyye'de olduğu gibi Watt da oryantalizm siyasetinin etkisi ile öce bir kanaate ulaşmış, kanaatine uygun olduğunu düşündüğü, yüzeysel bir bakışla cebir olarak da yorumlanabilecek hadisler üzerinden algı oluşturmak istemiştir. Oysa Hz. Peygamber'in 23 yıllık risalet hayatı ortadadır. Watt'ın iddia ettiği şekilde olsaydı, daha önce de belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber'in mücadelesinin, ashabını Habeşistan'a hicrete yönlendirmesinin, Taif'te yeni bir imkân arayışının, Hicret öncesi, akabe biatleri ile Medine zeminini hazırlamasının bir anlamı olmazdı. Hicret esnasında evinden çıkışından, Hz. Ebubekir'i yol arkadaşı olarak seçmesine; Medîne yolundan farklı bir

istikâmete yönelerek Sevr mağarasında bir müddet kalmasından Medîne'ye varmasına kadar aldığı tedbirlerin, ibadet hayatının, ashabına öğütlerinin/uyarılarının, gazvelerinin, seriyelerin, anlaşmalarının bir anlamı olabilir miydi? Watt'ın eserine seçerek ya da bir kısmını keserek aldığı metinler üzerinden bütün hadisleri fatalist/cebriyyeci olarak yorumlaması kasıtlı bir yaklaşım olmalıdır. Ayrıca eserine aldığı hadisleri cebir olarak yorumlamasını kabul etmek de mümkün değildir.

Hadislere sırayla bakacak olursak; birinci sırada yer alan özetle; “Allah mahlûkâtın kaderini elli bin yıl önce yazdı.” hadisinde geçmekte olan “yazdı”/ “كَتَبَ” fiilini; gerekli kanunu, kuralı, ölçüyü, işleyiş kodunu, hayat formülünü belirlemek olarak anlamak da mümkündür. Bu mana “قَدَّرَ”/takdir etti kavramıyla da örtüşmektedir. Ayrıca yazmaktan muradın levh-i mahfuzda kaydedilmesi olduğu da belirtilmiştir. Ellibin yıl ifadesi de zaman sınırlaması olarak değil, zaman ötesi olarak anlaşılmalıdır (Köktaş, 2013, s. 269). Fakat “yazdı” ifadesinin günümüzde anlam daralmasına uğradığı Watt'ın da bu daralmış anlamı hadise taşıdığı söylenebilir. Watt hadisin Müslim metnini almıştır. Müslim metninde “كَتَبَ” /yazdı fiili kullanılırken Tirmizî ve İbn Hanbel'de “قَدَّرَ” /takdir etti fiili yer almaktadır. “قدر” ifadesi “كتب” ifadesine göre insan iradesinin varlığını da kapsamı açısından daha belirgindir. Fakat Watt, hadisin bu tarikini görmemiştir. Bu fiilin “Takdir etti, ölçü koydu, fitratına uygun olan programı var etti” anlamları insan hakkında düşünülecek olursa “Allah insana tercih edebilme ve tercih ettiğini eyleme dönüştürebilme potansiyelini takdir etti, ölçü olarak koydu” şeklinde anlaşılır. Bu kelime Watt'ın anlayışına uymadığı için bunun geçtiği tarikleri değil, kendi anlayışına uygun düşen “yazdı, önceden belirledi” anlamlarına gelen Ketebe fiilinin geçtiği tarikleri esas almıştır diyebiliriz.

İkinci sırada yer alan; kalemin kıyamete kadar olacakları yazması ve bu inancı kabul etmeyen Hz. Peygamber'in ümmeti olamayacağı hadisinde kalemden kastedilen bu nesnenin kendisi değil, onun yazdıkları olduğu anlaşılmaktadır (Tirmizî, “Kader”, 17; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 17; İbn Hanbel, 37/381; W. M. Watt, 2009, s. 27). Şu halde kalem ve yazılardan, akıl ve anlamlar âlemini, bunlardan da onları yazan ilk kalemi, bundan da onun sahibi olan Rabbü'l-âlemîn'i anlamak gerektiği belirtilir (Yazır, ty., 8/ 5266-5267). Yazmanın mahiyeti bizim kavrayışımızın ötesindedir. Burada asıl dikkat edilmesi gereken mahlûkatın kaderinin Allâh'ın ilmi kapsamında olduğu vurgusudur. Hadiste geçen “Bu inançtan ayrı ölen kimse benden değildir.” kısmına gelince burada kadere inanmak, mahlûkatın bir ölçüye

göre yaratıldığına ve geçmiş gelecek her şeyin Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğuna inanmaktır. Bu imâna sahip olmayan mümin değildir. Haliyle Hz. Peygamber'in ümmetinden de değildir. Hadislerin ayetlerle çeliştiğini iddia eden Watt, *"Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın."* âyetinden habersiz midir (Hadîd 57/22)? Hz. Peygamber'in buradaki açıklaması bu âyetin izahı mahiyetindedir Ayrıca Watt bu hadisin baş tarafında geçmekte olan ve insanın sorumluluğuna vurgu yapan "يَا أَيُّهَا النَّاسُ" *"Ey oğulcuğum! Allah'a karşı devamlı sorumluluk bilinci içerisinde ol"* kısmını da eserine almamıştır.

Üçüncü ve dördüncü sırada yer alan, özetle Allah'ın çocuk anne karnında iken bir melek göndermesi ve meleğin o çocuk için itaatkâr mı isyankâr mı olacağına, ecelinin ve cinsiyetinin ne olacağına melek tarafından yazılmasını emretmesi ile ilgili hadiste, ilk bakışta insanın yolunun ve akıbetinin önceden belirlendiği gibi bir algı oluşabilir. "Burada bazı şeylerin melek tarafından yazılma eylemi ilâhî kaderin bir unvanıdır. Kader ise Allah'ın ilminin bir nevidir. İlim ise özelliği itibari ile yaptırım gücü olmayan bir sıfattır. Yani Allah'ın sonsuz ilminin bir tecellisi olan kader, insanları hayr ve şer işlemeye zorlamaz. Allah bildiği için kul günah işlemez, sâîd ya da şakî olamaz. Aksine kul nasıl bir günah işleyecekse Allah onu bilir. Bu husus -imtihanın adil yapılması için- Allah'ın değişmez prensibidir" (Köktaş, 2013, s. 269). "Hadiste zikri geçen "saâdet" ve "şekâvet" ifadeleri, cahiliyye Arapları tarafından mutluluk ve mutsuzluğu şans ve talihe bağlayan bir anlayışla kullanılıyordu. Şans ve şanssızlığı da kuşların ve yıldızların hareketlerine göre belirliyorlardı. Hz. Peygamber bu sözünüyle, mutluluğu ve bedbahtlığı Allah'ın kudreti dışında birtakım sebeplere bağlayan Arapların yanlış algılarını düzeltmektedir. Aynı zamanda şans ve talihe konu ettikleri durumun dünyevî hayatla sınırlı olmadığına, asıl mutluluk ve bedbahtlığın âhirette söz konusu olduğuna dikkatleri çekilmekte, her şeyde olduğu gibi mutluluk ve bedbahtlığın da Allah'ın irade ve kudretinden bağımsız olamayacağı vurgulanmaktadır. Allah'ın irade ve takdirinin insanın çabası ve yönelmesine göre tecelli ettiği de hatırlatılmaktadır. Buna göre insanı, hem bu dünyada hem de âhirette mutluluk ya da bedbahtlığa iten şey, aslında kendi yapıp ettikleridir" (Özafşar vd., 2014, 1/604.). Hadiste anne karnında geçirilen aşamalara dikkat çekilmiştir. Meleklerin olaya dâhil edilmesi bir anlatım şekli olarak düşünülmelidir. Said mi/mümin mi şakî mi/kâfir mi olacağı, cehennemlik mi cennetlik mi olacağı, ecel ve rızıkla alakalı hususlar Allah'ın ezeli ilmi ile olacakları bilmesi ve kulun kaderi olan irade-i cüziyesi

ile yönelişlerinin ardından ulaşacağı sonuçlardır. Allah'ın bir zorlaması değildir. Allah'ın takdirinden murat, olacakları ezeli ilmi ile bildiğinin melekler ve insanlara bildirmesidir. Zaman ve mekân sınırlaması bizim için geçerlidir. Allah için öncesi ve sonrası diye bir zamandan söz edilemez.

Beşinci ve altıncı hadislerde insanın son ameli ne ise ona göre muamele göreceği bildirilmiş, cennet ya da cehennem akıbetinin belirlenmesinde son halin geçerli olacağı vurgulanmıştır. “Hadiste geçen önce cennet sonra da cehennem ehlinin amellerini işleyenler hatırlatması, insanların kendi amellerine güvenip gösterişe ve yaptıklarına güvenmeye girmemeleri, rehavete kapılmamaları içindir. Önce cehennem ehlinin sonra da cennet ehlinin amellerini işleyenlerle ilgili misal ise, günahkâr olan kimselerin ümitsizliklerine bir ümit kapısı açan, Allah'ın lütuf ve merhametinin genişliğini gösteren bir örnektir (Köktaş, 2013, s. 269). Kişinin cennetlik ya da cehennemlik olma durumunun son ameline göre olacağını bildiren hadisler ile diğer hadislerin birçoğunda Hz. Peygamber “ سَدِّدُوا وَقَارِبُوا،

”فَإِنَّ صَاحِبَ الْجَنَّةِ يُحْتَمُّ لَهُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ” *“Doğruyu arayın ve orta yolu tutun.”* buyurmuş sonra da *“Rabbiniz kulların yapacakları her şeyi bildiğinden dolayı ona göre kaderlerini yazıp bitirmiştir. Bir grup cennetlik bir grup da cehennemlik olacaktır.”* âyetini okumuştur (Tirmîzî, “kader”, 8). Savaş meydanında muharebe eden kişinin sonunda kendi canına kıymasını da onun son amelinin kendisini cennetten mahrum ettiği şeklinde anlamak mümkündür. Ayrıca ameller niyetlere göredir (Buhârî, “Bedü'l-vahy”, 1; Müslim, “İmâre”, 155). Görünürde salih ameller işlediği varsayılan birisinin niyetini insanlar bilemez. Hz. Peygamber'in savaş meydanında kahramanca çarpışan bir kişi ile ilgili cehennemlik olduğu bilgisi de Allah'ın bildirmesi ile ulaşılan bir bilgi olmalıdır. Nitekim *“Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz; ancak elçi olarak seçtiği başka...”* ayetinde işaret edildiği üzere gaybî konuları Allah'ın bildirmesi ile elçi olarak seçtiği kişilerin de bilebileceği belirtilmiştir (Cin, 72/26-27). Hz. Peygamber'in ashâbına bu konuyu açıklamasının hikmetini de niyetlerin önemini, iman ve istikameti sürdürmenin gerekli olduğunu bildirmek olarak değerlendirmek mümkündür.

Yedinci sırada yer alan hadiste kadere imanın, cennete girebilmenin şartlarından olduğu ve kişiye isabet edecek şeyin yani kaderde olanın değişmeyeceği belirtilmektedir. Kadere iman konusu âyet-i kerimelerde kâinata konulmuş ölçü ve düzen Allah'ın kudreti, yaratma, ilim ve irade sıfatları ile ilişkili bir konudur (Kamer 54/49; En'am 6/59; 57/22). Ayrıca hadislerde de doğrudan yer almıştır (Buhârî, “Kader”, 2; Tevhîd 54; Müslim, “İmân”, 1, “Kader”, 9, 10; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 17, “Cihâd”, 35; İbn Hanbel,

7/183). Dolayısıyla kadere iman konusu Hz. Allah'a imandan ayrı düşünülemez. Bu sebeple kadere iman cennetle ilişkilendirilmiştir. Hadiste geçen "kaderde olanı değiştirmezsin" kısmı Allah'ın geçmiş gelecek her şeyi bilmesi ile ilişkilidir. Allah'ın bilgisinde de değişme olmaz.

Sekizinci sırada yer alan hadiste Hz. Mûsâ ile Hz. Âdem arasında geçen tartışmadan bahsedilmektedir. Tartışmaya göre Hz. Mûsâ, Hz. Âdem'i cennetten kovulmamızın sebebi olarak suçlamakta, Hz. Âdem de kendisi yaratılmadan önce Allah'ın takdir ettiği ile suçlanmasını haksız bulmaktadır. Hadisin devamında Hz. Peygamber (sav), Hz. Âdem'in bu cevabı ile Hz. Mûsâ'ya galip geldiğini belirtir. Hadiste geçmekte olan "Allah'ın bana yazdığı bir işten dolayı beni ayıplama" ifadesi kişinin iradesini yok saymak değildir. Bilinçli olarak yapılan şeylerle diğerlerini ayırmak gerekir (Bakara 2/30). Hz. Âdem'in yasak ağaca yaklaşması kendi tercihidir. Bu tercihi nedeni ile de cennetten kovulmuştur. Hz. Mûsâ Hz. Âdem'i günahından dolayı değil cennetten kovulması sebebi ile kınamıştır. Zira Hz. Âdem'in hatasından dolayı tevbe ettiğini ve Allah'ın tevbesini kabul ettiğini bilmektedir. Hz. Âdem'in "Allah'ın bana yazdığı bir işten dolayı beni kınama" ifadesi işlediği günah neticesinde başına gelen cennetten kovulma musibeti için olmalıdır. Bir anlamda "Cennetten çıkmam, başıma gelen bir sonuçtur, musibettir, Allah'ın benimle ilgili bir takdiridir, ona razıyım." demek istemiştir. Hz. Peygamber "Âdem, Mûsa'ya galip oldu." derken Hz. Âdem'in görüşünün daha şümüllü olduğunu belirtmiş olmalıdır. Hz. Mûsâ, kaderi sadece insan iradesi tarafıyla görürken Hz. Âdem, hem Allah'ın dilemesi ve takdiri açısından hem de kulun iradesi açısından bakmış haliyle daha kapsamlı olarak değerlendirmiştir (Köktaş, 2013, s. 287).

"Herkes niçin yaratılmışsa, onun için çalışır" ifadesini de içeren dokuzuncu sırada verdiğimiz hadisin insan yükümlülüklerini hatırlatan bir başka tarıkında "Amel işleyiniz!" emri ve ardından "Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınır ve bunların güzel karşılığına da inanırsa; biz ona iyilik yollarını kolaylaştırırız." âyetine yer verilmiştir (Leyl, 92/5,6,7). Hz. Peygamber'in bu uyarısı "her şey ilahi bir takdire göre şekillenecekse o zaman biz niye amel edelim?" diyen sahâbiye cevap olarak gerçekleşmiştir. Hadisin "Çalışınız, her şey yaratılışınıza uygun olarak kolaylaştırılır..." kısmı insanın tercihlerinin ve eylemelerinin önemine yani özgür iradesine açıkça işaret etmektedir (Müslim, "Kader", 1). Fakat bu kısım Watt tarafından görülmemiştir.

Watt, onuncu sırada incelediğimiz hadisin Buhârî rivâyetini almıştır. Bu rivâyette olumsuzluklardan korunma durumu yüzeysel bir bakışla

insandan alınmış Allâh'a bırakılmış olarak gözükmektedir. Dolayısıyla insan iradesine yer verilmiyor gibi bir görüntü elde etmek bu metinle daha kolay olduğu için de tercih edilmiş olabilir. Bu hadis ile ilgili Nesâî'de üç metin yer almaktadır. İkisinde “فَمَنْ وُفِيَ شَرَّهَا فَقَدْ وُفِيَ” “Kötü müşavirin şerrinden korunan kimse korunmuş olur.” şeklinde birisinde ise “وَالْمَعْصُومُ مَنْ عَصَمَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ” “(Kötü müşavirden) korunmuş kimse, yüce Allah'ın koruduğu kimsedir” şeklindedir. Tirmîzi'de yer alan metinde de “müşavir” yerine “halk” ifadesi geçmekte ve kötülerin zararından korunma sorumluluğu doğrudan kişinin kendisine yüklenmektedir. Ahmed b. Hanbel'de de birden çok vechi bulunan hadis, hem “Allah'ın koruduğu kimse kendisini korur.” şeklinde ve hem de “Kişi kendisini korur.” şeklinde yer almaktadır. Bu durumda hadislerin bir kısmı insan özgürlüğüne doğrudan bir kısmı da dolaylı olarak vurgu yapmaktadır. Bütüncül bir bakışla metinlere bakıldığında mananın; “kim korunmak ister, gücünü, kuvvetini ve iradesini o yönde seferber ederse Allah da ona korunanlardan olma imkânını var eder.” şeklinde olduğu açıktır. Tirmizî'de de “Kim kendini korursa” kısmı yer almaktadır (Buhârî, “Kader”, 9, “Ahkâm”, 40; Tirmizî, “Zühd”, 38; Nesâî, “Beyat”, 32; İbn Hanbel, 12/79, 13/269, 17/492, 18/348). Watt'ın burada hadisi, ön kanaatini destekleyen taraflarıyla gördüğü anlaşılmaktadır.

On birinci sırada yer alan vebâ hadisi ile ilgili olarak da Watt'ın kaynak gösterdiği Buhârî, hadisi aynı bâbda, farklı bir tarîkten “*Taun/Vebâ olduğunu duyduğunuzda o bölgeye girmeyiniz. Eğer orada iseniz çıkmayınız.*” cümlesi ile aktarmıştır. Hadis, Müslim'in rivâyetlerinde de aynı cümleyle yer almaktadır. Fakat Watt, hadisin bu vechini almamıştır. Dahası bu cümlenin yer almadığı metni diğer metinler arasından özellikle seçmiş olduğu akıllara gelmektedir. Ya da insan özgürlüğüne vurgu yapan bu hadisi, hadisleri fatalist gösterme kurgusunu ortadan kaldırdığı için tercih etmemiş olabilir. Haliyle Watt'ın fatalist/cebriyyeci değerlendirmelerinin bir ön kabul olduğu, kabulüne uygun hadisleri seçtiği, seçtiği hadislerden de ilgili metnin insan özgürlüğüne vurgu yapan tariklerini görmek istemediği, dahası kitabına aldığı metinlerin ön kanaatine uymayan kısımlarına da yer vermediği anlaşılmaktadır.

“Kader Allah'ın bilgisidir, ezeldir, zaman ve mekân dışıdır. Kader bilgisi kâinat yaratılmadan önce de kıyamette de sonsuzlukta da aynen var olacaktır. Kaderden kastımız, evrenin yaratılışından cennet cehennem yolculuğuna kadar tüm zaman mekân akışını içeren “olacaklar” bilgisidir. Allah sonradan düşünmemiş, sonradan kavramamış, sonradan öğrenmemiştir. Tüm sonradanlıklar eksiklikten doğar ki Allah'ın kudreti bilgisi ve iradesi mutlaktır. Allah'ın bilgisi değişmez, çünkü sınırsızdır. Çünkü

zaman mekân türünden değildir. Zaman-mekânda olan olmayan, olacak olmayacak, değişecek değişmeyecek her şeyi kapsar. Şüphesiz bu sürecin her adımı insanın iradesine bağlanmamıştır. Kader geçmiş/gelecek değildir. Zaman mekân üstü ezelfî bilgidir.” (Bozdağ, 2022).

Hadislere de aynı zaviyeden bakılmalıdır. Hz. Peygamberin bütün hadisleri kişinin ahiretteki durumunun dünyada yaptıklarına göre sonuçlanacağını ortaya koymaktadır. Sadece Allah’ın mutlak irade ve kudretine vurgu yapan hadisleri alarak, buradan bir genelleme ile hadislerin cebir ifade ettiği sonucuna varılamaz. Hz. Peygamberin hayatı bütün berraklığı ile ortadadır, insanın önceden belirleneni yapmaya mecbur olduğunu söylemiş olsa idi ilkönce kendisi aktif bir yaşamdan uzaklaşır pasif olarak hayatını sürdürürdü.

Sonuç

Watt’ın kader kavramını doğru anlamadığı anlaşılmaktadır. Çalışmasının ismini “İslâm’ın İlk Dönemlerinde Hür İrâde ve Kader” koyması da bu durumun en çarpıcı örneğidir. Hür iradeyi kader kavramından ayırmak kavramın içini boşaltmaktadır.

Watt, ilgili konuyu, kişinin Cennet, Cehennem akıbeti etrafında şekillendirmiş dünya hayatını tartışmaya dâhil etmemiştir. Kaderin, Allah’ın kudret, ilim ve tekvin sıfatı ile ilişkili boyutlarına değinememiş, meseleyi yalnızca Allah’ın iradesi ve insanın iradesi tarafıyla sonuçlandırmaya çalışmıştır. İslam düşünce akımlarından Mâtüridî ve Mutezile yaklaşımını hiç görmemiş Cebriyye anlayışı mihverinden çıkamamıştır. Kitabın giriş bölümü hariç diğer kısımları bir mezhepler tarihi gibidir. İtikadi mezheplerin olgunlaşmış anlayışlarını vermek yerine bir fikir kargaşası olduğu izlenimi oluşturmak istemiş ya da mezhebin nihai yaklaşımını aktarmayı başaramamıştır. Dolayısıyla Watt, İslâm’ın kader inancı ile ilgili yaklaşımları doğru aktaramamış ya da aktarmak istememiştir.

Watt konuyla ilgili metinlere bütüncül yaklaşmamıştır. Sathî değerlendirmelerle cebir olarak yorumlanmaya müsait hadis metinlerini seçmiş seçtiği metinlerden de insanın sorumluluğuna vurgu yapan kısımları ayıklamıştır. Hadislerden hareketle bir kanaate ulaşmak yerine, ön kanaatini doğrulatacak hadisleri seçme yoluna gitmiş, seçtiği hadisleri de doğru yorumlamayı başaramamıştır.

Watt’ın, biri hadisten bir diğeri âyetten beslenen, biri hür iradeyi diğeri cebir/fatalizm anlayışını savunan birbirine zıt iki yaklaşım değerlendirmesi de isabetli değildir. İslâm düşünce ekollerini; “Tam Bağımsız İnsan”, “Cebir Altında İnsan” ve “Allah’ın Mutlak İradesi Yanında

Tercih Edebilme Hürriyetine Sahip İnsan” olmak üzere üç başlık altında toplamak mümkündür. Bu farklılıklar da tek başına âyet ya da tek başına hadis esaslı olmayıp âyet ve hadislere bütüncül bakma başarısı/başarısızlığı sebebiyledir. Âyet ve hadislerde cebir olarak yorumlanabilecek içerikler olduğu gibi tam bağımsız insan olarak anlaşılacak içerikler de bulunmaktadır. Tek taraflı yaklaşımlar farklı ve hatalı sonuçlara sebep olabilmiş, bütüncül yaklaşım ise dengeli bir sonucu ortaya çıkarmıştır. Ağırlıklı olan kanaat de budur.

Watt eserine aldığı hadislerin sened tahlillerine ve râvi değerlendirmelerine bakmamış, doğrudan metin tahliline yönelmiş, Kur’ân-ı Kerîm’den insanın tam bağımsızlığına vurgu yapan âyetlerle cebir ifade ettiğini varsaydığı hadis metinlerini mukayese ederek âyetlerle hadislerin çeliştiğini dolayısıyla hadislerin uydurma olduğunu iddia etmiştir. Hadislerin Kur’ân’a arzında problemler olduğu görülmektedir. Daha doğrusu özel olarak seçtiği hadisleri ve bu hadislerden anladığını Kur’ân’dan anladığına ve özel olarak seçtiği âyetlere arz etmiş bu sebeple de doğru bir sonuca ulaşamamıştır.

İslam düşüncesinde insan hürriyetine değer verilmediği iddiası da mesnetsizdir. Hadisleri reddedebilmek için bir çelişkinin varlığına zemin oluşturmak üzere âyetlerin insan hürriyetini ifade ettiğini, İslâm’da hürriyet ve cebir şeklinde iki farklı temayülün geliştiğini söylemek diğer taraftan İslâm’da irâde hürriyeti yok demek açık bir çelişkidir.

Watt’ın eserine aldığı hadislerin birinci derece hadis eserlerinde birçok tarikten yer aldığı görülmüştür. 11 hadisten 9’unun *Sahihayn*’da yer aldığı tespit edilmiştir. Hadisler içerikleri itibarı ile biri diğerinin müşahidi ve mutabii olan sahih hadislerdir. Watt’ın Kur’ân’ı üstün tutması da Kur’ân’ı ilahî vahiy olarak kabul ettiğinden değildir. Objektif/bilimsel görünme adına bu şekilde davranmış ara ara bu kitapta işaretlerini de verdiği gibi başka eserlerinde Kur’ân’a yönelik kabul edilemez eleştiriler yöneltmiştir. Kur’ân’ı bir şairin şiirine benzetmiş ve Hristiyan etkisinin bariz olduğu çevreden beslenen Hz. Peygamber’in kendisine Allah’tan indiğini zannettiği bir metin olarak görmüştür.

Bütün bunlardan hareketle bu kitapta hadis üzerinde kuşku uyandırmanın hedeflendiği, Kur’ân’ın da daha sonraya bırakıldığını söylemek hatalı olmayacaktır.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

3. Finansman/Destek:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

4. Katkı Oranı Beyanı:

Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

AHMED b. HANBEL, Ebû Abdullâh b. Muhammed. *Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnâûd – Âdil Mürşid. 45 Cilt. Beyrût: Müessesetür-Risâle, 1421/2001.

AYIK, Hasan. *Ahlak Sorunumuz*. İstanbul: Önce Kitap Yayınları, 2018.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

BAĞCI, H. Musa. *İnsanın Kaderi: Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

BEYHAKÎ, Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî Ebûbekir. *Ş'ubu'l-Îmân*. Nşr. Abdü'l-Alî. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

BOZDAĞ, Muhammet. "Kader değişir mi?" <https://www.muhammedbozdog.com/kader-dua-kaderi-degistirir-mi/> (Erişim, 5.02.2022)

BULUT, Yücel. "Oryantalizm", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/428-430. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2007.

DÂRÎMÎ ebû muhammed abdullah b. abdirrahmân b. el-fazl. çev. hüseyin

- selim esed ed-dârânî. sûudî arabistan: dârü'l-muğnî, 2000.
- Ebû DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. Nşr. Şuayb el-Arnâûdî - Muhammed Kâmil. yy.: Dârü'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2009.
- Ebû MUHAMMED Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, ed-Dârimî. Çeviren Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. Sûudî Arabistan: Dârü'l-Muğnî, 2000.
- ERTUĞAY, Recep. *Müsteşriklerin Yumuşak Dikeni W. Montgomery Watt'ın İslâm Amentüsüne Yaklaşımı*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- GÖLCÜK, Şerafettin. *Kelâm Açısından İnsan Ve Fiilleri*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1979.
- İbn MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. Nşr. Muhammed b. Sâlih Râcî, Riyâd: Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, tsz.
- İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı. "İslâm Araştırmaları Merkezi". <http://www.isam.org.tr/> (Erişim 8 Mayıs 2021).
- İMAM GAZÂLÎ. *İlâhî Ahlak*. Çev. Yaman Arıkan. İstanbul: Uyanış Yayınevi Yayınları, 2007.
- KARAMAN, Hayreddin vd. *Kur'ân yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- KARDAŞ, Nevin, vd. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.
- KÖKTAŞ, Yavuz. *Tüm yönleriyle akaid hadisleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2013.
- MÂLİK b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, Ebû Abdillâh. *el-Muvatta'*. Çeviren Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dârü İhyâ'i-Türâsi'l-Arabî, 1985.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin b. el- el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. Nşr. Halîl, Memûn Şeyhâ. Lübnan: Dârü'l-Marife, 2005.
- NESÂÎ, Ebû Abdirrahman b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- ÖZAFŞAR, Mehmet Emin - Mehmet Görmez vd., *Hadislerle İslâm: hadislerin hadislerle yorumu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 20.
- ÖZLER, Mevlüt. *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*. İstanbul: Rağbet, 2010.
- SERİNSU, Ahmet. vd., *Dini Terimler Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2008.
- ŞAHİN, Hanifi. "İlk Dönem Kader tartışmalarında Siyasetin Rolü". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, sy 36 (2011): 47-70.
- RİNGGREN, Helmer. *Studies in Arabian Fatalism (İslâm Kaderciliği)*, çev. Resul Öztürk Van: Eflatun Matbaacılık Yayınları, 2008.

- TAFTAZANÎ, Sadü'd-Dîn Mesûd b. Ömer b. Abdullah. *Şerhü Mekasid fi İlmi'l-
kelâm*. Pakistan: Darü'l-mearifi'n-nümaniyye, 1981.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsâ. *Sünen*. Mısır: Mektebetü ve Matbaatü
Mustafa el-Bâyî el-Halebî, 1975.
- Türkiye Diyanet Vakfı (İSAM), "İslam Araştırmaları Merkezi".
<http://www.isam.org.tr/> (Erişim 8 Mayıs 2021)
- WATT, Montgomery. *The Formative Period of Islamic Thought, (İslâm
Düşüncesinin Teşekkül Devri)*. Çeviren Ethem Ruhi Fiğlalı. İstanbul:
Sarkaç Yayınları, 1981.
- WATT, W. Montgomery. "Free Will and Predestination in Early İslam".
Edinburgen Ex Bibl Üniv, 1944.
- WATT, W. Montgomery. *İslamın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*. Çeviren
Arif Aytekin. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009.
- WATT, W. Montgomery. *Hz. Muhammed Mekke'de*. Çev. Kalkan, Süleyman ve
Ahmet Baydar. İstanbul: Kuramer, 2016.
- WATT, W. Montgomery. *Kur'an'a Giriş*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları,
2000.
- WATT, Montgomery. *What is Islam? (İslâm Nedir?)*. Çev. Elif Rıza. İstanbul:
Birleşik Yayınları, 1993.
- Vikipedi Özgür Ansiklopedi (VİKİPEDİ), "Fatalizm".
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Fatalizm>. (Erişim 5 Temmuz 2021).
- YAVUZ, Yusuf Şevki. "Kader". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,
24:58-63. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. "Eşariyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24:
447-455). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995
- YAZICI, Muhammet. *Kader Sorunu mu Kadere İman mı?-2*. İstanbul: Kayıhan
Yayınları, 2017.
- YAZICI, Muhammet. *Kader Sorunu mu Kadere İman mı?-1*. İstanbul: Kayıhan
Yayınları, 2017.
- YAZIR, Muhammet Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Yayınları, t.y.
- YÖK, Yüksek Öğretim Kurumu. "Ulusal Tez Merkezi".
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Erişim 8 Mayıs 2021).

CRITICAL OVERVIEW OF WILLIAM MONTGOMERY WATT'S APPROACH TO HADITHES RELATED TO FATE

 Recep ERTUĞAY^a

Extended Abstract

W. Montgomery Watt is one of the orientalists whose works have been translated into Turkish and have been the subject of academic studies in different departments. W. Montgomery Watt, in his doctoral study titled "Free Will and Pre-Destination in Early Islam" dealt with the belief in fate in Islam and wanted to support his opinion with the interpretations he brought to verses and hadiths. In the aforementioned study, he claimed that there is a conflict between the hadiths and the verses, while accepting the existence of the emphasis on freedom of will in the verses, he wanted to present the hadiths as fatalistic/forced. She claimed that there was a contradiction between the verses and hadiths, so that there were two opposite currents.

Has he been able to look at the verses and hadiths on the subject holistically? While there are verses expressing algebra, why did he target hadiths and not verses? While the concept of destiny includes free will, did he prefer to call his work "Free Will and Destiny" and want to show the will outside of destiny? Or has he not grasped Islam's belief in 'destiny' correctly? It is seen that there are interpretations in Watt's work that are inconsistent with the truth. He claimed that the Qur'an and the hadith are inconsistent, that if a wide-ranging study on the contradictions is done, volumes of information can be reached, that the Qur'an and the Hadith cause two major currents to be formed between Muslims, and that the hadiths contain materials foreign to the Qur'an. In this study, in the light of the verses, taking into account the evaluations of the Islamic schools of thought, it will be examined whether the hadiths have a fatalist/algebraic content, and it will be tried to clarify the questions/problems/claims mentioned above. He started the second part by

^a Asst. Prof., Atatürk University, recepertugay@hotmail.com

giving verses about destiny, then proceeded to evaluate the subject with hadiths, and in the following parts he tried to deal with the views of Islamic schools of thought. It can be said that Watt made relatively accurate assessments of the verses he included in his poem. However, he could not/did not show the same approach in the hadiths. In order to make people feel that the understanding of destiny, which is emphasized in the hadiths, is in a structure that does not allow freedom, he has especially included news that can be interpreted as algebra with a superficial view. Watt did not understand the concept of destiny correctly or did not want to understand it. Naming his work "Free Will and Destiny in the Early Periods of Islam" is the most striking example of this situation. Therefore, Watt could not or did not want to convey the Islamic understanding of destiny correctly. Instead of reaching an opinion based on the hadiths, he chose the hadiths that would confirm his preconceptions, and failed to interpret the hadiths he chose correctly. He did not look at the analyzes of the hadiths and the narrators of the hadiths he included in his work, he focused directly on the analysis of the text, and compared the hadith texts, which he assumed to express compulsion, to the verses emphasizing the full independence of man from the Qur'an, and claimed that the hadiths contradicted the hadith and therefore the hadiths were fabricated. He failed to present the hadiths to the Qur'an. Watt's assessment of two separate Islamic trends, one based on hadith and the other advocating the understanding of free will and the other of compulsion/fatalism, is not accurate either. Islamic schools of thought; It is possible to gather them under three headings: 'Fully Independent Man', 'Man Under Coercion' and 'Man with the Freedom to Make Choices Alongside Allah's Absolute Will'. These differences are not based on verse or hadith alone, but because of the success/failure of looking at the verses and hadiths holistically. In the verses and hadiths, there are content that can be interpreted as coercion, as well as content that can be understood as a fully independent human being. Unilateral approaches could lead to different results.

It is understood that Watt took a particleist approach. It is understood that he preferred the parts that express relative freedom in the verses, which can be interpreted as coercion in the hadiths. In this study, the subject has been dealt with in detail, and Watt's claims that we think are unfounded have been answered. The promissory notes of the hadiths were examined, and the subject was examined in detail with the explanations that should be paid attention.

Keywords: Hadith, Watt, Will, Destiny, Fatalism.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is original.

This work has been derived from

2. Ethics approval:

Not applicable.

3. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

4. Author contribution:

The author declares no one has contributed to the article.

5. Competing interests:

The author declares no competing interests.

